

מסעי הצלב והממלכה הצלבנית - סימני דרך וכיווני מחקר

איוון פרידמן

קונפוזיציה
199

'ההיסטוריה היא תהליך
מתמשך של יחסי גומלין
בין ההיסטוריון לעובדות
שלו, דיאלוג איך-סופי
בין ההווה והעבר'
א"ה קאר, היסטוריה מהי?
תרגם א' רם, תל-אביב
1986, עמ' 41

מכון ברוקלין ליהודים

מסעי הצלב והממלכה הצלבנית – סימני דרך וכיווני מחקר

ב־15 ביולי 1099 פרצו הצלבנים את חומות ירושלים וכבשוה, לאחר מסע מייגע וקשה של יותר משלוש שנים. מאז נשא אורבנוס השני את נאום ההטפה למסע הצלב בקלרמון ב־27 בנובמבר 1095 הייתה אירופה כמרקחה, וכל מעייניה היו נתונים לגיוס, לארגון ולמימון של המסע לקבר הקדוש. כשהגיע מסע הצלב הראשון לירושלים נכבשה מידי הפאטמים התברר מיד שאין די בכיבוש הקבר. כדי לקבוע ריבונות נוצרית במקומות הקדושים הקימו בעשור הבא הצלבנים שנשארו בארץ – הפרנקים – ממלכה שהשתרעה על פני ארץ־ישראל כולה, כולל שני עברי הירדן וחלק ניכר של לבנון. מאוחר יותר ועד 1145 התפרש שלטונם מאדסה, בואכה הפרת, עד הנגב וכל סוריה ולבנון נכללו בממלכתם. ממלכה זו נפלה כבניין קלפים בעקבות הקרב בקרני חיטין ביולי 1187. בעמל רב ובקרבנות אין ספור הצליחו האירופים לקומם ממלכה צלבנית שנייה, וזו שלטה רוב ימיה בעיקר ברצועת החוף. שם ירושלים אמנם עדיין נקרא עליה, אך שלטונה בירושלים נמשך רק כחמש־עשרה שנים (1229-1244). ממלכה צרת מותניים זו החזיקה מעמד עד 1291, עת גירשו הממלוכים את אחרוני הפרנקים מעכו ועתלית.

בשער המאמר: שרידי קיר במבצר יחיעם, נדבכים צלבניים ועליהם נדבכים מאוחרים (צילום: ברוך גיאן)
בעמוד השמאלי (ובהמשך המאמר): פסל ראש של חייל צלבני שנתגלה בכוכב הירדן (צילום: זאב רדובן)

עד כאן העובדות המוסכמות.

מאמר זה עוסק בפרשנותן של עובדות אלו ובשינויים שחלו במחקר מסעי הצלב והממלכה הצלבנית בשנים האחרונות. ההבחנה שהבחינו חלק מהחוקרים בין מסעי הצלב כתנועה אירופית לבין תולדות ממלכת הצלבנים בארץ־ישראל יצרה שני תחומי מחקר כמעט נפרדים אף ששני הנושאים משיקים ולעתים חופפים. תפיסתם כיחידות נפרדות השפיעה על שאלות היסוד שדנו בהן חוקרי התקופה, כגון מה היו מסעי הצלב ומתי התרחשו? חוקרים שכתבו באירופה ובארצות־הברית ענו על שאלות אלה תשובות שונות מאלה של חוקרים בארץ־ישראל. הסקירה בוחנת את השינויים שחלו במחקר מתוך הנחה שכל פירוש חדש של העובדות מהעבר הצלבני נוצר מתוך דיאלוג עם ההווה שבו כותב ההיסטוריון. הווה זה כולל את הבעיות הפוליטיות והחברתיות המעסיקות את ההיסטוריון החוקר, והוא עשוי להניע אותו לחקור נושאים שיש להם קשר לסוגיות העומדות על סדר היום החברתי בתקופתו, כגון ענייני מגדר, תורת הלחימה ועוד. שינוי נקודות המבט הביא לחזרה לשאלות היסוד ולהגדרה מחודשת של גבולות המחקר.

מתי היו מסעי הצלב?

האם הסתיימו מסעי הצלב בשנת 1291, עם נפילת הממלכה הצלבנית? במשך המאה הארבע־עשרה התגבשו באירופה תכניות רבות לשוב ולכבוש את ארץ הקודש, תכניות שלא יצאו אל הפועל. מנקודת המבט של תולדות אירופה בימי־הביניים סביר לכלול מאה זו בתולדות מסעי הצלב, אם כי הממלכה הלטינית בארץ כבר לא הייתה קיימת ומסע צלב לא הגיע לחופי ארץ־ישראל. היסטוריונים ישראלים נטו לסיים את מחקריהם במאי 1291, עם נפילת עכו, 'האקורד האחרון בתולדות ממלכת

ירושלים¹. צמצום היריעה ל-200 שנה בלבד לא נבע מהתעלמות מהמאה הארבע-עשרה, אלא מכך שעיקר עניינם של חוקרים אלה היה בתולדות הממלכה הצלבנית בארץ-ישראל.² באנגליה לעומת זאת יש בשנים האחרונות מגמה במחקר להרחיב את התיחום הכרונולוגי של תולדות הצלבנים ולכלול במסגרת זו את המאה השש-עשרה ואפילו השבע-עשרה. לאחרונה נוסף עוד נדבך לתפיסה מרחיבה זו במחקריה של אליזבת סיפרי על תפיסת מסעי הצלב במאה התשע-עשרה והעשרים.³ באטלס של תולדות מסעי הצלב שהוציא ג'ונתן ריילי-סמית המפה האחרונה מתארת את 'מורשת מסעי הצלב' בשנת 1990. הניסיון להראות את הרלוונטיות של מסעי הצלב לימינו יוצרת ראייה מיוחדת הן של העבר הן של ההווה. בשל הפרספקטיבה שלה המפה יוצרת את הרושם המוטעה שיבשת אירופה קתולית ברובה, ושהמזרח התיכון עדיין נתון להשפעה קתולית רחבה. שתי תוספות למפה (inserts) מדגימות נטייה זו. האחת היא מפת מקומות מושבם של אנשי כמורה קתולים מרכזיים, ללא ציון העובדה שבחלק מן המקומות הקתולים הם מיעוט לעומת דתות וכתות דתיות אחרות. האחרת מציגה את המרוגים בלבנון כממשיכי הצלבנים, וחייל לבנוני הניצב בה מול פסל הבתולה נתפס כמי שעדיין נלחם את מלחמת הצלב.⁴ לפי גישה זו מסעי הצלב עדיין לא הסתיימו. כך הורחב התיחום הכרונולוגי של נושא מסעי הצלב הרבה מעבר למה שהיה מקובל בדורות קודמים של המחקר הן בארץ הן באירופה.

ההבדל בין המחקרים הנכתבים בארץ לבין אלה שמקורם באירופה ובארצות-הברית אינו רק בשאלה ההיסטורית הבסיסית 'מת' אלא במידה מסוימת גם בהגדרת ה'מה', נושא המחקר. לאחרונה נדונה במחקר - בעיקר באירופה - השאלה - מה היו מסעי הצלב.⁵ נוצרו שתי מגמות קיצוניות: זו שבארץ רואה במסעי הצלב תנועה שמטרתה כיבוש ירושלים וארץ-ישראל, וזו שבאנגליה לדידה כל מסע בפקודת האפיפיור לשם כפרת עוונות הוא מסע צלב, ובתווך נמצאים חוקרים בני ארצות אחרות שנקטו עמדות ביניים. התשובות על שתי השאלות המרכזיות, 'מה' ו'מת', ובמידה מסוימת גם על השאלה 'מי' היו נושאי הצלב, מגדירות את השיח של תולדות מסעי הצלב בזמן ובמקום - בציר הכרונולוגי ובתיחום הגאוגרפי. שאלת ה'מה' כורכת בתוכה את שאלת ה'מדוע', והדיון בסיבות למסעי הצלב בהכרח מרחיב את התחום הכרונולוגי לעבר הרקע למסע, לתקופה שראשיתה מאות שנים לפני הקריאה של אורבנוס בקלרמון בשלהי 1095, ולתחום הגאוגרפי של ארצות המוצא של הצלבנים

- 1 " פראוור, תולדות ממלכת הצלבנים בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 544.
- 2 יוצא מכלל זה ספרה של סילויה שיין, העוסק גם בתחילת המאה הארבע-עשרה: S. Schein, *Fideles Crucis: The Papacy, the West, and the Recovery of the Holy Land, 1274-1314*, Oxford 1991
- 3 E. Siberry, 'Images of the Crusades in the Nineteenth and Twentieth Centuries', J. Riley-Smith (ed.), *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, Oxford 1995, pp. 365-385. רוב הסקירות בפרקי הספר השונים מגיעות עד למאה השבע-עשרה לפחות. וראו גם הנ"ל: *The New Crusaders: Images of the Crusades in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*, Aldershot 2000
- 4 J. Riley-Smith, *The Atlas of the Crusades*, Oxford 1990, pp. 170-171. אינני טוענת שהפרטים במפה אינם מדויקים, אלא שבעזרת מניפולציה של הפרספקטיבה נוצרה תמונה מעוותת. בפינת המפה תמונה של חייל לבנוני מול פסל הבתולה, והכיתוב קושר אותה למסע הצלב הראשון ולמרוגים בלבנון.
- 5 J. Riley-Smith, *What Were the Crusades?* London 1977; C.J. Tyerman, *The Invention of the Crusades*, London 1998; E.-D. Hehl, 'Was ist eigentlich ein Kreuzzug?' *Historische Zeitschrift*, 259 (1994), pp. 297-336

מסע הצלב

באירופה.⁶ אם אפשר להגדיר כמסע צלב מסעות שהתרחשו בזמנים מגוונים כל כך, ברור מאליו שאין התחום הגאוגרפי של ארץ-ישראל והמזרח הלטניני מחייב, ולא רק מסע לירושלים ייחשב מסע צלב. ג'יילס קונסטבל הראה מזמן שכבר במסע הצלב השני הוגדרו מסעות לפורטוגל ולמזרח אירופה כמסעי צלב.⁷ משם קצרה הייתה הדרך לכלול מלחמות באיטליה ואפילו בים הבלטי במסעי הצלב.⁸ לעתים נדמה שמחקר הממלכה הצלבנית ומחקר מסעי הצלב הם שני תחומי מחקר שונים. ואכן הרהורים 'פלגניים' על הפרדה בין מחקר מסעות הצלב לבין מחקר הממלכה שנוסדה בעקבותיהם אין בהם חידוש. פול ריאן טען כבר בשנת 1881 שיש לראות את התחומים כנפרדים,⁹ וריילי-סמית במאמר היסטוריוגרפי משנת 1993 הניח שההפרדה כבר התרחשה: 'הפער בין היסטוריונים של מסעי הצלב ממש לבין אלה של המזרח הלטניני יתרחב כנראה בשנים הבאות, אולי עד כדי כך שייתפסו כעובדים בתחומים נפרדים לחלוטין. יהיה זה מתפקידו של היסטוריון צעיר בעתיד להעיר את תשומת הלב לעובדה שהקשר בין התחומים הוא קרוב, ושיש לשוב ולהדקו'.¹⁰ נבואתו לא התגשמה במלואה, אך המתח בין שתי התפיסות במחקר לא פס מן העולם. מחקר מסעי הצלב והממלכה הצלבנית זכה לתנופה גדולה בשני הדורות האחרונים. העניין הרב שהנושא מעורר הן בקרב חוקרים הן בציבור הרחב בא לידי ביטוי בפרסומים חדשים רבים, אקדמיים ופופולריים גם יחד, וכן בהצטרפות של חוקרים צעירים לעוסקים בתחום. ה'חברה לחקר מסעי הצלב והמזרח הלטניני' (Society for the Study of the Crusades and the Latin East, SSCLE) מנתה בשנת 1987, שש שנים לאחר היווסדה, 278 חברים, ועד שנת 2000 גדל מספרם פי שניים והחברה מנתה 480 חברים משלושים ארצות.¹¹ לנוכח הפעילות המחקרית התוססת התעורר צורך בכתב-עת מיוחד לתחום זה, ובשנת 2002 יחל לראות אור כתב-העת Crusades. אין סימנים לכך שכתב-העת יבחר להתמקד רק במסעות הצלב, כפי שרומז שמו, ויתעלם מתולדות הממלכה. השילוב או לפחות שיתוף הפעולה בין העוסקים בשני הנושאים עדיין נמשך, ועל כן סקירה זו עוסקת בשני הנושאים כאחד, מסעי הצלב ותולדות ממלכת ירושלים.

6 ראו: B.Z. Kedar, *Mission and Crusade*, Princeton 1984. קדר מתחיל את ספרו בתגובות האירופיות על התפשטות האסלאם במאה השמינית ומסיים עם הפרנציסקנים והדומיניקנים במאה הארבע-עשרה.

7 G. Constable, 'The Second Crusade as Seen by Contemporaries', *Traditio*, 9 (1953), pp. 213-279
8 N. Housely, *The Italian Crusades: The Papal-Angevin Alliance and the Crusades against Christian Lay Powers 1274-1343*, Oxford 1982; E. Christiansen, *The Northern Crusades: The Baltic and the Catholic Frontier 1100-1525*, London 1980

9 P. Riant, 'Inventaire critique des lettres historiques des croisades', *Archives de l'Orient Latin*, I (1881), p. 2 ('Quant à l'histoire intérieure des états latins d'Orient et des Ordres militaires dans leurs rapports avec leurs voisins Infidèles, elle doit être et sera nettement distinguée et exclue [א.פ.] de l'histoire des croisades proprement dite')

10 J. Riley-Smith, 'History, the Crusades and the Latin East, 1095-1204: A Personal View', M. Shatzmiller (ed.), *Crusaders and Muslims in Twelfth-Century Syria*, Leiden 1993, p. 17 ('...the gap between historians of the crusades proper and those of the Latin East may widen over the next few years, perhaps to the extent that they will be perceived to be working in quite different fields. It will be up to some young historian in the future [ההדגשה שלי] to draw attention to the fact that the association between them is close and should be restored')

11 Society for the Study of the Crusades and the Latin East, *Bulletin*, 1 (1981)-20 (2000)

מדוע יצאו מסעי הצלב?

הרקע האידאולוגי למסעי הצלב, מה הניע אנשים לצאת ומה היו מטרות המסע – סוגיות יסוד אלה העסיקו כמעט כל דור של חוקרים. הדיון המעמיק של קרל ארדמן ביסודות הרעיוניים שהיו בסיס לאידאולוגיה הצלבנית ובהתפתחותו של רעיון מלחמת הקודש השפיע על המחקר השפעה ארוכת טווח. תרגומו של הספר לאנגלית ארבעים שנה לאחר שיצא לאור במקור מעיד על השפעתו למרות השינויים שחלו במחקר במהלך שנים אלה. טענתו של ארדמן כי ירושלים הייתה שולית במחשבה הנוצרית לפני המסע הראשון והפכה למרכזית רק לאחר שהצליחו לכבשה עוררה ויכוחים ערים.¹² יהושע פראוור חלק על דעה זו ובסופו של דבר התקבלה דעתו על חוקרים כמו הנס אברהרד מאייר.¹³ בעקבות ארדמן התמודדו שני מלומדים צרפתים עם אותן סוגיות וגיבשו את עמדותיהם לאורך שנים. אטיין דלרואל החל לפרסם מאמרים על רעיון מסע הצלב כבר בשנת 1941, סמוך לפרסום התזה של ארדמן, ורק לאחר כארבעים שנה התגבשו המאמרים שחיבר בנושא זה לספר רב השפעה.¹⁴ נוסף על רעיון מלחמת הקודש ייחס דלרואל חשיבות רבה להשפעת הליטורגיה והאמנות על הפצת הרעיון הצלבני. מסע הצלב היה בעיניו אמצעי לתשועה בעיני הנוצרי היוצא למסע, והקרבות שנפלו במלחמה היו מרטירים, קדושים מעונים. פול אלפנדרר הסביר את התגבשות האידאולוגיה הצלבנית בכלים של הסוציולוגיה של הדתות וחיפש את המפתח לאמונת ההמונים בחזיונות שראו המשתתפים ובאמונות אחרות הימים הקשורות בירושלים השמימית. תלמידו אלפונס דופרון פיתח את התזה של מורו, ושבע שנים לאחר מותו של דופרון פרסמו ידידיו חיבור של ארבעה כרכים המסכם את מחקריו.¹⁵ הניסיון להתחקות אחר הדת העממית כדי להבין את הרקע למסע הצלב הוא הגיוני, אך רוב המקורות שבידינו נכתבו בידי אנשי כנסייה שהודוהו עם ממסד הכנסייה או שהיו חלק ממנו, כלומר בתוך כתבים של העילית המלומדת. ספק רב אם ניתן ללמוד מתיאוריהם על הפסיכולוגיה של ההמונים, אך בהיעדר תיעוד ישיר של השכבה העממית אין בררה אלא ללכת בדרך שהלכו בה דופרון ואלפנדרר. המשותף לכל המחקרים דלעיל הוא ראיית תנועת מסעי הצלב כחלק מההיסטוריה הדתית והכנסייתית של אירופה וניתוחה בכלים שהיו מקובלים בסוציולוגיה של הדתות.

- 12 C. Erdmann, *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*, Stuttgart 1935; translated as *The Origin of the Idea of the Crusade*, by M.W. Baldwin & W. Goffart, Princeton 1977
 - 13 ראו להלן, ליד הערה 20. בספרו על מסעי הצלב שיצא בשנת 1965 נטה מאייר לקבל את דעתו של ארדמן, אך בתרגום האנגלי של הספר, שנדפס בשנת 1988, קיבל את דעתו של פראוור. ראו: H.E. Mayer, *Geschichte der Kreuzzüge*, Stuttgart 1965, idem, *The Crusades*, trans. J. Gillingham, Oxford 1988
 - 14 מאמריו של דלרואל פורסמו בכתב-העת *Bulletin de la littérature ecclésiastique* בשנים 1941, 1944, 1952, 1954. וראו: E. Delaruelle, *L'idée de croisade au Moyen Age*, Turino 1980
 - 15 P. Aphanéry & A. Dupront, *La chrétienté et l'idée de croisade*, I-II, Paris 1954-1959; réédité avec une postface de M. Balard, Paris 1995; A. Dupronte, *La mythe de croisade*, I-IV, Paris 1997
- ראו: M. Balard, 'L'Historiographie de Croisades au XXs' (in press) (in press). אני מודה למישל בלרד על הרשות להשתמש במאמרו טרם פרסומו.

תולדות העבר וההווה

ההיסטוריוגרפיה של מסעי הצלב והממלכה הפרנקית במזרח מעולם לא הייתה מנותקת מהמציאות שבה חיו החוקרים אותה. החוקרים הצרפתים שלפני כ־150 שנה כינסו את המקורות העיקריים על מסעי הצלב והממלכה הלטינית במפעל המונומנטלי *Recueil des Historiens des Croisades (RHC)* ראו בלוונט בימי הביניים את צרפת שמעבר לים (Outremer), ולכן ראו את תולדותיה של ההווה הצלבנית במידה רבה כחלק מההיסטוריה הצרפתית.¹⁶ יש אם כן לקשור את הפעילות המחקרית הנמצאת של המאה התשע־עשרה לתנועה הקולוניאלית. ראיית ארץ־ישראל כצרפת שמעבר לים הייתה כנראה קרובה למדי לדרך שבה ראו עצמם המתישבים הפרנקים בארץ־ישראל ובמזרח במאה השלוש־עשרה, אך ספק אם היא משקפת את ראייתם של הצלבנים בכל תקופת ממלכת ירושלים הצלבנית, ובוודאי אין היא משקפת את כל תנועת מסעי הצלב. יותר משיקפה את תקופת מסעי הצלב, היא אפיינה את המאה התשע־עשרה.

הוויכוח, על לאומיותו של כובש ירושלים גודפרי דה בויין, אם היה פרנקי או גרמני, ויכוח שהחל כבר במאה השתיים־עשרה ושנמשך עד עצם היום הזה, הוא חלק מהמגמה של הזדהות הדורות המאוחרים יותר עם גיבורי מסע הצלב הראשון, מגמה שבאה לידי ביטוי בדבריו של הצליין בן המאה השתיים־עשרה יוחנן מווירצבורג.¹⁷ הזדהות רגשית כזאת גורמת לכך שחקר מסעי הצלב מושפע תדירות ממניעים פוליטיים־אידאולוגיים בני זמנו של ההיסטוריון לא פחות מאשר המניעים שביקשו לתאר ולשקף מחברי הכרוניקות בני הזמן.

אין זה מקרה שלאחר תקופה של מיעוט עניין בנושא הצלבנים כתבו שני היסטוריונים כמעט בעת ובעונה אחת מונוגרפיות חדשות, רחבות היקף, על תולדות הממלכה הצלבנית – סר סטיוון רנסימן, שמת לאחרונה, וייבדל לחיים ז'אן רישאר. שניהם פרסמו את ספריהם בתחילת שנות החמישים של המאה העשרים.¹⁸ אף שלא הודו בכך במפורש, לדעתי היה העיתוי של העניין המחודש בתולדות הצלבנים קשור לקום המדינה בשנת 1948. כל אחד מהכותבים ראה את המדינה הצלבנית במזרח באופן אחר, כפי שמן הסתם ראה גם את הקמתה של המדינה היהודית, ועניינם בנושא המחקר היה לדעתי תגובה על מאורעות הזמן. פראוור כתב את הגרסה הראשונה של ספרו בארץ בתש"ז, סמוך לקום המדינה, אך ספרו הגדול הראשון פורסם רק בתשכ"ג.¹⁹ יחסו של פראוור להקשר ההיסטורי של הקמת המדינה היה גלוי ומפורש, אם כי מטרתו הייתה להוכיח כי אין כל דמיון בין הממלכה הצלבנית למדינה היהודית הצעירה, ועל כן אין לצפות שגורלן יהיה דומה.

16 המפעל כלל חמישה חלקים: *Historiens occidentaux*, I-V, Paris 1844-1895; *Historiens orientaux*, I-V, Paris 1872-1901; *Historiens grecs*, I-II, Paris 1875-1881; *Documents Arméniens*, I-II, Paris 1896-1906; *Lois*, Paris 1841-1843

17 ראו הערתו של הצליין הגרמני יוחנן מווירצבורג, שביקר בארץ בשנות השישים של המאה השתיים־עשרה והתלונן על סילוף ההיסטוריה שתיארה את גודפרי כפרנקי אף על פי שהיה פרנקוני (כלומר מפרנקוניה שבגרמניה): R.B.C. Huygens, *Peregrinatores* (CCCM, 139), Turnhout 1994, p. 125, lines 1144-1146

18 S. Runciman, *A History of the Crusades*, I-III, Cambridge 1951; J. Richard, *Le royaume latin de Jerusalem*, Paris 1953

19 פראוור (לעיל, הערה 1). מהדורה ראשונה ומצומצמת פורסמה בשנת תש"ז.

בקריאה מחודשת כמעט ארבעים שנה לאחר שיצא הספר לאור נשמעות חלק מההנחות של פראוור כקריאה להווה ולא רק התייחסות לעבר:

זה אחד מלקחי ההיסטוריה, שאין ארץ-ישראל בעלת היסטוריה אבסולוטית אלא בתקופות שבהן ירושלים היא בירתה, ואין ירושלים בירתה אלא בתקופות שישראל מושלים בה, או עמים שירשו את מסורתו... עצמאות תולדות הארץ ומעמד בירה לירושלים ירדו כרוכים לעולם... ספר-הכריתות שכתב הזמן בין האידיאל, המאבד שליטתו בנפשות בני אדם ובלבותיהם, ובין המציאות של הקיום האירופי סופו שהוא סותם את הגולל על תולדות הצלבנים במזרח.²⁰

בעיני פראוור ההבדל בין שתי הישויות המדיניות, ממלכת ירושלים הצלבנית ומדינת ישראל בשנות השישים, היה כה ברור שלא היה צורך להגדירו במפורש. בספרו 'הצלבנים: דיוקנה של חברה קולוניאלית' כבר עסק בנושא מהיבט אחר.²¹ פראוור ראה את הממלכה הימי-ביניימית כקולוניאליזם אירופי שלפני התקופה המודרנית, ובכך המשיך במסורת הצרפתית של רנה גרוסה ועמנואל גיום ריי.²² ראייתו תאמה גישה היסטוריוגרפית שהייתה נקוטה במחקר של ארצות אחרות באותה תקופה, כגון במחקר תולדות ספרד. אין זה מקרה שכמעט באותו זמן פרסם רוברט ברנס ספר המתאר את החברה הספרדית הימי-ביניימית כחברה קולוניאלית.²³ ברנס ופראוור כאחד השתמשו בתאוריות היסטוריוגרפיות מודרניות ככלי לניתוח חברה ימי-ביניימית בראותם בחברות שבהן עסקו חברות קולוניאליות.²⁴ בשלב הבא יושמה במחקר ימי-הביניים התאוריה של חברת הספר (Frontier society) שהתווה פרדריק ג'קסון טרנר בחקר תולדות ארצות-הברית בתקופה המודרנית.²⁵ התובנות שלמדו החוקרים מתולדות אמריקה המודרנית וחברת הספר שלה יכלו לדעתם לשפוך אור על היחסים בין הכובשים הצלבנים לאוכלוסייה המקומית בממלכת ירושלים.²⁶

אם כן אין זו גישה יוצאת דופן לראות בתולדות הממלכה הצלבנית כעין מעבדת ניסוי לבחינת תקפותן של תפיסות היסטוריות מודרניות שהורתן ופיתוחן במקום אחר ובזמן אחר. אחת הדוגמאות הקיצוניות לשיטת מחקר זו היא ספרו של הסוציולוג אהרן בן-עמי, שראה בממלכה הצלבנית דוגמה הראויה להיבדק בכעין מעבדת ניסוי שבה נבחן המשטר הפאודלי בימי-הביניים.

20 שם, עמ' יח, כ.

21 J. Prawer, *The Latin Kingdom of Jerusalem: European Colonialism in the Middle Ages*, London 1972; "פראוור, הצלבנים: דיוקנה של חברה קולוניאלית, ירושלים תשל"ו.

22 R. Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, I-III, Paris 1934-1936; E. G. Rey, *Les colonies franques de Syrie aux XIIme et XIIIme siècles*, Paris 1883

23 R.I. Burns, *Islam under the Crusaders: Colonial Survival in the Thirteenth-Century Kingdom of Valencia*, Princeton 1973; idem, *Medieval Colonialism: Postcrusade Exploitation of Islamic Valencia*, Princeton 1975

24 A. Ducellier & M. Balard (eds.), *Coloniser au Moyen Age*, Paris 1995

25 F.J. Turner, *The Frontier in American History*, New York, 1962; R.I. Burns, *The Crusader Kingdom of Valencia: Reconstruction of a Thirteenth-Century Frontier*, I-II, Cambridge 1967; R. Bartlett & A. McKay, *Medieval Frontier Societies*, Oxford 1989

26 J.M. Powell, 'The Papacy and the Muslim Frontier', idem (ed.), *Muslims under Latin Rule*, Princeton 1990, 26 pp. 175-203; B.Z. Kedar, 'The Subjected Muslims of the Frankish Levant', *ibid.*, pp. 135-174

הוא הנית שלימוד המשטר במזרח ילמדנו מה קורה כאשר מעבירים משטר חברתי ממקום הוותו לסביבה חדשה שהייתה קודם לכן בבחינת ריק חברתי, מהלך שהוא כעין השתלת אברים חברתית.²⁷ אולם הנחת היסוד של הספר, שהצלבנים הגיעו למקום שהיה מבחינתם ריק וחסר השפעה, אינה עומדת במבחן הזמן והעובדות. אותה שיטה לא צלחה אף במחקר תולדות אנגליה באותה תקופה. חוקרים שהניחו שהכובשים הנורמנים הביאו עמם בשנת 1066 משטר פאודלי לאנגליה ושתלו אותו על קרקע בתולה נאלצו למתן את מסקנותיהם ולהביא בחשבון את יחסי הגומלין בין כובשים לנכבשים. ההשוואה בין ספרו הדוגמטי של בן עמי לספרו של סטיוון טיבל שבדק לפני כעשור את מבנה המשטר הפאודלי בממלכה הצלבנית על סמך המקורות בני הזמן, מלמדת עד כמה השתנה המחקר בדור האחרון. טיבל לא חיפש הוכחות לסכמה מוכנה מראש, אלא בדק את תעודות הענקת הקרקע של הדור הראשון בממלכה הפרנקית ותיאר על פיהן תמונה של מערכת היחסים בין המלך הפרנקי לאציליו הלכה למעשה. התמונה שהתקבלה שונה מהמקובל ואף ממה שהניח ההיסטוריון כהנחת עבודה מראש.²⁸

כתיבת היסטוריה מתוך אספקלריה של בעיות ההווה אופיינית לא רק להיסטוריונים מלפני דור או שניים. אף שהיסטוריונים משתדלים להינתק מההווה בעת הדיון בעבר, הרי גם בשנים האחרונות נכתבים מחקרים מתוך תגובה על ההווה ולא רק לשם הבנת העבר. כך למשל כתב ריילי-סמית את מאמרו 'השלום שלא היה מעולם' על דרך כריתת בריתות שלום בין הפרנקים לשכניהם המוסלמיים לכאורה ללא קשר לאירועים בני הזמן. המאמר פורסם בשנת 1978, חודשים ספורים לאחר ביקורו של סאדאת בירושלים ובעיצומו של תהליך השלום בין ישראל למצרים. במאמרו עסק ריילי-סמית במושגי השלום הערביים והבהיר שהם היו מוגדרים מראש כשביתות נשק מוגבלות בזמן. הוא הסביר מדוע לא היה שלום של ממש אפשרי בין הצלבנים למוסלמים, ולא הביע כל דעה על ההתרחשויות הפוליטיות של זמנו, אך לקראת סוף המאמר העיר לפתע שהממלכה הצלבנית הייתה מעורה בכלכלת האזור ובכך נבדלה ממדינת ישראל, כאילו ענה על שאלה שכלל לא נשאלה.²⁹ נראה שהדין בנושא היה בכל זאת קשור להווה.

האמירה הפוליטית במסווה של ניתוח היסטורי אינה מתמצה ברמיזה נוסח לשון המעטה של ריילי-סמית, שנמנע בקפידה מלהביע דעה על ההווה. במאמרו 'נגד סטריאוטיפים' דן יוסף טורו במושג החברה הקולוניאלית של פראוור, ואגב כך העיר כי פראוור ראה את החברה הצלבנית במזרח כחברת אפרטהייד קולוניאלית משום שאין זה רחוק ממה שראה סביבו, והוסיף כי היסטוריונים ישראלים מרבים לעסוק בממלכת הצלבנים בשל אותם קשרים אקטואליים:

A. Ben-Ami, *Social Change in a Hostile Environment: The Crusaders' Kingdom of Jerusalem*, Princeton 1969

S. Tibble, *Monarchy and Lordship in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Oxford 1989

J.S.C. Riley-Smith, 'Peace Never Established: The Case of the Kingdom of Jerusalem', *Transactions of the Royal Historical Society*, ser. 5, 28 (1978), p. 102 ('There were, of course, periods of truce and the kingdom was integrated into the economy in a way that modern Israel is not. But the conditions of existence must have been stressful')

Le trait le plus significatif... l'apartheid qui allait caractériser les entreprises coloniales européennes modernes. De toute évidence, l'historien israélien parlait d'une situation qui, à titre personnel, ne lui était pas étrangère. (note: L'intérêt des médiévistes israéliens pour le royaume de Jérusalem ne peut pas s'expliquer en fonction de la seule coïncidence géographique).³⁰

התכונה המשמעותית ביותר הייתה... האפרטהייד שהיה מאפיין של יזמות קולוניאליות אירופיות מודרניות. ככל הנראה ההיסטוריון הישראלי דיבר על מצב שבאופן אישי לא היה זר לו. (הערה: העניין של מדיאוויסטים ישראלים בממלכת ירושלים הצלבנית אינו ניתן להסבר רק כתוצאה ממקריות גאוגרפית).

נראה לי ששתי ההערות חורגות הרחק מהדיון ההיסטורי לעבר הדעה הפוליטית. ההערה על כך שהעניין של היסטוריונים ישראלים בנושא הצלבנים אינו רק מקרה של קשר גאוגרפי בהחלט יכולה להיות נכונה, אך ההקשר שבו נכתבה, הקשר ההופך לכאורה כל היסטוריון ישראלי למי שחי בחברה של אפרטהייד, מעיד לדעתי על הכותב יותר מאשר על נושאו.

היסטוריה מגויסת אינה נחלת הפוליטיקאים בלבד. בקובץ על תולדות ירושלים שמגמתו הפוליטית ברורה כתב מצטפא היארי את הפרק על ירושלים הצלבנית כתקופת מעבר בלתי חשובה בין שלטון הפאטמים לשלטון הממלוכים. הסקירה נכתבה מתוך מגמה ברורה להמעיס בחשיבות הפרק הצלבני בתולדות העיר ולהראות כי ירושלים הייתה מאז ימי הביניים תמיד בידי מוסלמים.³¹ מגמה כזו דוחקת את ההיסטוריה המגויסת לתוך תחומי הפוליטיקה.

לעומת הכותבים דלעיל, במחקריו של בנימין זאב קדר ניכר מאמץ מודע לנתק את הדיון בחברה הפרנקית ובתרבותה מן האקטואליה והפוליטיקה. עם זאת באחד ממאמריו ציין שהיצירה התרבותית בערים קדושות מתאפיינת בהתרכזות בנושאי דת, בבינוניות, בחד-צדדיות ובחוסר מקוריות, ואמירה זו לא נכתבה בלשון עבר. ובדומה לכך הדאגה הכנה לירושלים המבצבצת בין השיטין במאמריו אינה נראית כמכוונת לירושלים הצלבנית בלבד.³²

זאת ועוד, פיטר פרטנר כתב בספרו על מלחמות הצלבנים שההצדקה למלחמת קודש בארץ הקודש הייתה, כמו אצל הציונים לאחר 900 שנה, טענת בעלות המסתמכת על אוטוריטה אלוהית – ולא ברור היסטוריה של איזו תקופה עמדה במוקד עניינו.³³ כללו של דבר: נדמה שאין הכתיבה ההיסטורית על מסעי הצלב ועל הממלכה הצלבנית יכולה להיות אדישה למאורעות ההווה. וכפי שסיכם לאחרונה כריסטופר טירמן את ספרו על המצאת מסעי הצלב: 'זה כמעט אלף שנה

J. Torró, 'Contre les stéréotypes: Etudes sur la colonisation et l'esclavage "Jérusalem ou Valence: La première colonie d'Occident"', *Annales*, 55 (2000), pp. 983-1008

M.A. Hiyari, 'Crusader Jerusalem, 1099-1187', K.J. Asali (ed.), *Jerusalem in History*, Buckhurst Hill 1989, pp. 130-176

B.Z. Kedar, 'Some New Sources on Palestinian Muslims before and during the Crusades', H.E. Mayer & E. Müller-Luckner, *Die Kreuzfahrerstaaten als multikulturelle Gesellschaft*, München 1997, p. 133 ('A concentration of religious subjects is characteristic of cultural activities in holy cities of various civilizations'); idem, 'Intellectual Activities in a Holy City: Jerusalem in the Twelfth Century', idem (ed.), *Sacred Space: Shrine City, Land, Jerusalem & London* 1998, p. 136: ('As we see around us all too clearly, sanctity has its price, or its prices. Intellectual one-sidedness or mediocrity may well be one of them')

P. Partner, *God of Battles: Holy Wars of Christianity and Islam*, London 1997, p. 110

שכותבים העוסקים במלחמות הקודש שהחלו במסע הראשון לירושלים הראו בעליל שאין דברים מוחלטים רבים בפירוש העבר, והוא לעתים קרובות בנוי על ההווה. המצאת מסעי הצלב החלה ב-1095, היא עדיין לא הסתיימה.³⁴ אם מסעי הצלב עדיין לא נסתיימו, מחקר התנועה וספיתיה קל וחומר.

מי היו הצלבנים?

העניין הרב שמצאו היסטוריונים בתנועת מסעי הצלב כתנועה אירופית הוליד כיוון חדש במחקר, שבראשו עומדים רייליסמית ותלמידיו: הפרוסופוגרפיה. עבודותיהם עוסקות באנשים שהשתתפו במסעי הצלב, לא רק במנהיגים, אלא במידת האפשר בדרג השני והשלישי של נושאי הצלב. המחקר הפרוסופוגרפי מסתייע במחשב, שהעמיד אפשרויות חדשות לעזרת החוקר. המחשב מקל את ריכוז כל הנתונים הנזכרים על אדם כלשהו, הן בכרוניקות בנות התקופה, המרבות בהזכרת שמות של אנשי הדרג השני והשלישי, הן בתעודות כלכליות, שמאפשרות לעקוב אחר הפעולות שעשו אנשים טרם צאתם כדי לממן את המסע.

קונסטבל תרם תרומה מכרעת לדיון בשאלת המניעים שהניעו אנשים לצאת. בשני מאמרים שהסתמכו על נתונים מצ'רטרים כנסייתיים באירופה הראה קונסטבל כמה ניתן ללמוד מנתונים הנראים לכאורה יבשים, לא רק על דרכי מימון המסע ועל הקרבנות הכלכליים שנדרשו מהצלבנים וממשפחותיהם, אלא אף על המניעים הרוחניים של היוצאים למסע.³⁵ הרעיון שהביע גיבון שתאוות הבצע הייתה סיבה עיקרית ליציאה למסע צלב³⁶ הועמד בעקבות מאמרים אלה בספק גדול, שכן הוכח שהקרבנות הכלכליים שנדרשו מהצלבנים היו גדולים מאוד. קונסטבל גם הפנה את תשומת הלב לסוג של מקורות שלא נבדק עד אז באופן שיטתי כמקור לתולדות מסעי הצלב. הוא הראה שלא די בבדיקת תעודות הענקה שנוגעות ישירות למוסדות ולרכוש בארץ-ישראל, ושניתן ללמוד רבות מתעודות מקומיות מארצות מוצאם של הצלבנים. טיירמן המשיך באותו קו וניסה לבדוק את הרכב היוצאים. הוא הגיע למסקנה ש'פשוטי העם' במסע הצלב הראשון לא היו - כפי שמקובל היה להעריך - עניים מרודים, שכן צורכי המימון אפשרו רק לבעלי רכוש כלשהו לצאת.³⁷ גם

34 C. Tyerman, *The Invention of the Crusades*, London 1998: ('For almost a millenium writers concerned with the Holy Wars which originated in the first campaign to Jerusalem have demonstrated that there are few absolutes in interpreting a past which, as often as not, is the construct of the present. The invention of the crusades began in 1095: it has not ended yet')

35 G. Constable, 'The Financing of the Crusades in the Twelfth Century', B.Z. Kedar, H.E. Mayer & R.C. Smail (eds.), *Outremer: Studies in the History of the Crusading Kingdom of Jerusalem*, Jerusalem 1982, pp. 64-88; idem, 'Medieval Charters as a Source for the History of the Crusades', P.W. Edbury (ed.), *Crusade and Settlement*, Cardiff 1985, pp. 73-89

36 E. Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, Encyclopaedia Britannica ed. vol. 40, II, Chicago 1952, pp. 385, 421

37 C.J. Tyerman, 'Who Went on Crusade to the Holy Land?', B.Z. Kedar (ed.), *Horns of Hattin*, London & Jerusalem 1992, pp. 13-26

מרקוס בול בספרו על מניעי האצולה בדרום צרפת לצאת למסע הצלב השתמש במתודות דומות.³⁸ ריילי-סמית ריכז בספרו האחרון נתונים פרוסופוגרפיים על בני הדור הראשון של הצלבנים והעמיד רשימה ארוכה של שמות אנשים שחילץ מאלמוניותם. הוא בדק מי יצא למסע הצלב, מי מת בדרך, מי חזר ומי נשאר, ועיבוד המחשב הרחיב את המידע שניתן לדלות מרשימת השמות.³⁹ הפרוסופוגרפיה לימדה אותנו שרשימת שמות אינה חסרת משמעות אף פעם. בדיקה של רשימת העדים שחתמו על תעודות הענקה מלכותיות לכנסיות בממלכת ירושלים אפשרה לסלאק לשחזר את יחסי הכוחות בחצר המלוכה ולדרג את הדמויות על פי תכיפות הופעתן כעדים בתעודות.⁴⁰ עבודה כפויית טובה זו של ריכוז שמות מהתעודות מאפשרת למקם דמות המוזכרת בתעודה או בכרוניקה במדרג החברתי בממלכה ולעקוב אחר מוצאה וקורות משפחתה. מחקר פרטני על אישים ומשפחות נעשה כבר שנים במחקרי היסודיים והחדשניים של מאייר, אולם הוא עסק בעיקר באצילי הממלכה ובמשפחות המרכזיות ולרוב לא התעניין בחיילים הפשוטים או באנשי הדרג השני. מאמריו בנושא זה כונסו מאכסניות שונות ופורסמו במקובץ, והם בונים ביחד מסכת מגובשת של מערכת היחסים החברתיים בממלכה הפרנקית.⁴¹ בדיקה פרטנית של שמות ושימוש בפרוסופוגרפיה הם גם היסוד לספרו החדש של אלן מורי 'ממלכת ירושלים הצלבנית'.⁴² כותרת הספר מעוררת ציפייה למחקר של הממלכה הלטינית כהמשך לקו שהתוו פראוור ורישר. למעשה הספר ממשיך את אסכולת הפרוסופוגרפיה האנגלית ועניינו בעיקר בשושלת בית בויון משנת 1099 עד 1125 ובאנשים שנמנו עם חצר המלוכה ועם מקורביה בתקופה זו. בגלל העיסוק בבית האצולה הלותרניגי מהווה הספר השלמה דייקנית ומפורטת לספרו של ריילי-סמית על הצלבנים הראשונים, אך בוודאי אין הוא יכול למלא את מקומן של הסקירות הרחבות על תולדות הממלכה שכתבו לפני כחמישים שנה רישר ופראוור.

ספרים הדנים בתרומתם של בני לאומים שונים למסעי הצלב, כגון האנגלים, האיטלקים והסקוטים, הם פן אחר של אותה מגמה השואלת מי היו הצלבנים.⁴³ ההתחקות אחר זהותם ומוצאם של הצלבנים, מניין באו ומי היו, עוברת כחוט השני גם בספרים הללו, אם כי בשל רצון כותביהם לכתוב כעין 'היסטוריה לאומית' של מסעי הצלב ולהדגיש את חלקם של בני ארץ מסוימת בתנועה, מתקבלת תמונה פחות מאוזנת. בסופו של דבר תורמים כל המחקרים דלעיל להבהרת התמונה, והצלבנים הופכים מהמון חסר זהות לאנשים בשר ודם בעלי תכונות וחולשות אנושיות.

M.G. Bull, *Knightly Piety and the Lay Response to the First Crusade, 970-1130*, Oxford 1993 38

J. Riley-Smith, *The First Crusaders, 1095-1131*, Cambridge 1997 39

C.K. Slack, 'Royal Familiares in the Latin Kingdom of Jerusalem, 1100-1187', *Viator*, 22 (1991), pp. 15-67 40

H.E. Mayer, *Kings and Lords in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Aldershot 1994; idem, *Kreuzzüge und lateinischen Osten*, London 1983; idem, *Probleme des lateinischen Königreiches Jerusalem*, London 1983 41

A.V. Murray, *The Crusader Kingdom of Jerusalem: A Dynastic History*, Oxford 2000 42

C.J. Tyerman, *England and the Crusades 1095-1588*, Chicago 1988, 1996; M.-L. Favreau-Lilie, *Die Italiener im Heiligen Land vom ersten Kreuzzug bis Tode Heinrichs von Champagne (1098-1197)*, Amsterdam 1989; 43

A. Macquarrie, *Scotland and the Crusades, 1096-1560*, Edinburgh 1985

חזרה לשדות הקרב

הכרוניקות של מסעי הצלב והממלכה הפרנקית עסקו בעיקר במעשי הגיבורים שמעבר לים והתעניינו פחות בענייני חברה וכלכלה. תיאורי הקרבות תפסו מקום נכבד בדברי הימים בימי הביניים. ההיסטוריוגרפיה המודרנית יצאה חוצץ נגד תפיסת ההיסטוריה בנוסח 'ויסעו ויחנו' בלבד, ושאפה לצייר תמונה רחבה יותר הכוללת נושאים מגוונים. המגמה של חקר המנטליות של בני התקופה מצאה לה יוזמים ואכסניה הולמת בכתבי־העת Annales. והנה בשנים האחרונות חלה שוב תפנית ותורת הלחימה לפרטיה חזרה למרכז הזירה של הכתיבה ההיסטורית. אמנם אוטו סמייל כבר כתב בשנת 1956 ספר חשוב על דרכי הלחימה של הצלבנים, אך עד שהוצא הספר לאחרונה במהדורה חדשה כמעט לא היו לו ממשיכים.⁴⁴ בשנים האחרונות הייתה למלחמה עדנה. ספר שלם יוחד למהלכים הצבאיים של מסע הצלב הראשון.⁴⁵ ספרים נוספים עסקו במלחמות המאותיות יותר,⁴⁶ והיסטוריונים ניתחו שוב ושוב מהלכי קרבות מפורסמים. אין זה כמובן מפתיע שהקרב שבו אבדה הממלכה הראשונה, קרב קרני חיטין בשנת 1187, זכה לעניין מיוחד. הכרת השטח והאקלים של המקום אפשרה לבחון את המהלכים מחדש. פראוור הסתייע במערכת הדרכים כדי להסביר את מהלכי הקרב, וקדר שפך אור על מקורות המים באזור כגורם מרכזי לתוצאותיו.⁴⁷

הדיון במהלכים הצבאיים עורר ויכוח לוחט על הלוגיסטיקה של הצלבנים, ויכוח שמעלה מחדש את שאלת המהימנות של המספרים הנקובים במקורות התקופה. האומנם אפשר לייחס משקל כלשהו לתיאורים הדנים במאות אלפי לוחמים, ומה ניתן ללמוד ממספר כמו 10,000 לוחמים?⁴⁸ האם אלו מליצות בלבד, או שיש להניח שמפקדי הצבאות ידעו כמה פיות עליהם להאכיל ועל כן יש לתת אמון בדבריהם? העיסוק המחודש במלחמה הניב מחקרים העוסקים בנשק של הצלבנים ושל אויביהם המוסלמים והממצאים בנושא זה סוכמו באנציקלופדיה לכלי נשק של דוד ניקול,⁴⁹ ולאחרונה פורסם מאמר נוסף על מכוונת המצור.⁵⁰

העיסוק בנושא המלחמה אינו ייחודי למחקר הצלבנים; נראה שהעניין במלחמות הפך לרווח במחקר ההיסטורי בכללו וכיוון זה מתבטא גם בחקר הממלכה במזרח.⁵¹ במקביל לדיון במלחמות נעשים גם

44 R.C. Smail, *Crusading Warfare 1097-1193*, Cambridge 1956, second edition with foreword by C. Marshall, Cambridge 1995.

45 idem, *Western J. France, Victory in the East: A Military History of the First Crusade*, Cambridge 1994
 Warfare in the Age of Crusades 1000-1300: Warfare and History, London 1999

46 C. Marshall, *Warfare in the Latin East, 1192-1291*, Cambridge 1992; R. Rogers, *Latin Siege Warfare in the Twelfth Century*, Oxford 1992

47 'פראוור, 'קרב חיטין', ארץ-ישראל, ז (1964), עמ' 117-124; B.Z. Kedar, 'The Battle of Hattin Revisited', הנ"ל (לעיל, הערה 37), עמ' 190-207.

48 B.S. Bachrach, 'The Siege of Antioch: A Study in Military Demography', *War in History*, 6, 2 (1999), pp. 127-146

49 D.C. Nicolle, *Arms and Armour of the Crusading Era 1050-1350*, New York 1988

50 P. Chevedden, Z. Shiller, S.R. Gilbert & D.J. Kagay, 'The Traction Trebuchet: A Triumph of Four Civilizations', *Viator*, 31 (2000), pp. 433-486

51 J. France, 'Recent Writing on Medieval Warfare: From the Fall of Rome: זו ראו: לסקירה מפורטת על התפתחות זו ראו: c. 1300', *The Journal of Military History* 65 (April 2001), pp. 441-73; D.J. Kagay & L.J. Andrew Villalon, *The Circle of War in the Middle Ages*, Woodbridge 1999

מחקרים על הדיפלומטיה ועל המשא ומתן לשלום בין הצדדים,⁵² ובמסגרת זו עולים על הבמה לא רק גיבורי התהילה המנוצחים, אלא אף המנוצחים ובעיקר שבויי המלחמה. השבויים היו לעתים קרובות הסיבה הראשונה לקשרי גומלין בין הצדדים הלוחמים לאחר הקרב, משום שנאלצו לנהל משא ומתן כדי להציל את חבריהם.⁵³

המשטר בממלכת ירושלים הצלבנית

בין המלחמות והכיבושים הוקמה והתקיימה הממלכה בארץ-ישראל. איזה משטר קיימה אותה חברה לוחמת שהפכה גם לחברה מתנחלת ומתיישבת? שאלה זו נדונה במחקר בעיקר משלושה היבטים: היחס בין המשטר שעזבו הפרנקים בארצות מוצאם לזה שהקימו במזרח, הביטוי שקיבל המשטר שנוצר במדיניות ההתיישבות של הפרנקים והיחס לאוכלוסייה המקומית ולמורשתה. כל שלוש השאלות הללו נדונו כבר במשך דורות במחקר, ונדמה שבכולן חלה תפנית בשנים האחרונות. בחוקי הממלכה הצלבנית ובמשטרה הפנימי כבר דנו גרגנקלוד ולה מונט לפני כשבעים שנה,⁵⁴ והצרפתים כבר פרסמו לפני כ־150 שנה את הטקסטים הנוגעים לכך.⁵⁵ פראוור חזר לעסוק בנושאים אלה בהרחבה, הן מצד ניתוח החוקה הן מצד בדיקת המשטר הלכה למעשה. במאמריו בנושאים אלה ביקש להתחקות אחר המקורות שהשפיעו על יוצרי החוק, ולשם כך עסק בהשוואה טקסטואלית, ובחן את נפתולי היחסים בין המלך לנתיניו ובין המעמדות השונים בממלכת ירושלים.⁵⁶ באותה תקופה עסקו גם ריילי-סמית ומאייר בסוגיות של משטר וחברה בממלכה הפרנקית,⁵⁷ ונראה היה כאילו נקבעו מסמרות בנושאים אלה. אולם בכל זאת החל דיון מחודש בהם בשנים האחרונות. ראשית נבדקו הטקסטים מחדש. מרים גריילסאמר הוציאה מהדורה חדשה של 'ספר חוקי המלך',⁵⁸ ופיטר אדבורי חזר לעסוק ב'ספר האסיוות' שערך אחד מאצילי הממלכה הבכירים שהיה גם משפטן בעל

M.A. Kohler, *Allianzen und Verträge zwischen frankischen und islamischen Herrschern im vorderen Orient*, 52
R.I. Burns & P.E. Chevedden, השווי: Berlin 1991; P.M. Holt, *Early Mamluk Diplomacy 1260-1290*, Leiden 1995
Negotiating Cultures, Leiden 1999, ושם מועלית שוב שאלת ההשוואה בין ספרד לארץ-ישראל.

G. Cipollone, *Christianita-Islam Cattività e liberazione in nome di Dio: Il tempo di Innocenzo III dopo 'il 1187'* 53
(*Miscellanea Historiae Pontificiae edita a Facultate Historiae Ecclesiasticae in Pontificia Universitate Gregoriana*,
60), Rome 1992; idem (ed.), *La Liberazione dei 'captivi' tra Christianità e Islam*, (*Collectanea Archivi Vaticani*, 46),
Encounter between Enemies: Captivity and Ransom לנרש זה בספרי Citta del Vaticano 2000
in the Latin Kingdom of Jerusalem, Leiden (in press)

M. Grandclaude, *Etude critique sur les livres des assises de Jérusalem*, Paris 1923; idem, 'Liste d'assises 54
remontant au premier royaume de Jérusalem (1099-1187)', *Mélanges Paul Fournier, Société d'histoire du droit*,
Paris 1929, pp. 329-345; J.L. La Monte, *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem 1100 to 1291*,
Cambridge, MA 1932

55 ראו לעיל, הערה 16.

J. Praver, *Crusader Institutions*, Oxford 1980 56

J. Riley-Smith, *The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174-1277*, London 1973; H.E. Mayer, 57
'Studies in the History of Queen Melisende of Jerusalem', *DOP*, 26 (1972), pp. 93-182

M. Greilsammer (ed.), *Livre au roi*, Paris 1995 58

השפעה - ז'אן מאיבלין. אדבורי מתכוון לפרסם מהדורה חדשה של הטקסט של 'ספר האסיוות' ובינתיים פרסם תרגום אנגלי של חלקים ממנו בצירוף דיון מקיף על תרומת הספר להבנת משטרה של הממלכה.⁵⁹ כשיסתיים מחקר זה יוכל מן הסתם לתרום להבנת המשטר בממלכה במאה השלוש-עשרה ולהשוואתו למשטר שהתפתח בקפריסין לאחר נפילת הממלכה בארץ. חלק מאוספי החוקים הגיעו אלינו דרך אוספים מאוחרים מקפריסין שעורכיהם טענו שהם משמרים את חוקי הממלכה הצלבנית בארץ-ישראל.

החקיקה של מועצת המלך בישיבתה כבית דין (האסיוות, ששוחזרו לאחר זמן בידי האצילים שהיו בעלי עניין בסוגיות שנדונו) לא הייתה המקור היחיד להבנת הערכים שלאורם חיו הפרנקים בארץ. במשטר שהתפתח במזרח שמרו בני כל הדתות והכתות על חוקיהם הדתיים וגם למעמדות השונים בחברה השולטת היו מערכות משפט נפרדות, כל מעמד ובית דינו. עדיין חסר מחקר מקיף על בית דין הבורגנים ועל משמעותו של קובץ החוקים הנושא את שמו של בית דין זה להבנת צורות ההתיישבות השונות בעיר ובכפר באותה תקופה.

גם התקנות הכנסייתיות הוסיפו נדבך חשוב להבנת הדרך שבה התנהלו חיי הפרנקים בארץ. לאחרונה נדונו מחדש תקנות קונסיל גבלוס משנת 1120, חקיקה כנסייתית משותפת עם הכתר שמטרתה הייתה לשמור על המוסר בממלכה. התקנות קבעו חוקי הפרדה דרקוניים כדי למנוע קשרי אישות בין נוצרים למוסלמים, והסנקציות על העבריינים נעו מגירוש ועד סירוס הגברים העבריינים וחיתוך אפיהן של הנשים החוטאות בקשרים אסורים. כמו כן נכללו בתקנות חוקים פרטניים נגד יחסים הומוסקסואליים.⁶⁰ השוואת התקנות לחקיקה הביזנטית שופכת אור חדש על השאלה המורכבת של השפעות תרבותיות על הממלכה שמעבר לים שאליה התקבצו אנשים בעלי מסורות שונות. ההשוואה לחוק הכנסייתי שהיה מקובל באירופה באותו זמן מבליטה את היחס המחמיר במזרח לשמירת טוהר המשפחה; חומרה זו נבעה כנראה מבעיות ייחודיות של חברת כובשים שחששה מהתבוללות באוכלוסייה הנשלטת. כמו כן ניכרות בתקנות הכנסייתיות השפעות מקומיות, כגון השפעת החוק הביזנטי, שעד לאחרונה לא הובאו בחשבון.

ניתוח החוקים של ממלכת ירושלים מעלה את שאלת היחס בין החוקים למציאות. האם יושמו החוקים הלכה למעשה, האומנם נשמרו חוקים אלה והייתה הפרדה בין הכובשים לנכבשים כאותו אפרטהייד שפראוור ראה בו אחד מסממני המשטר הקולוניאלי? האם חיו אי פעם בממלכה במשטר שתאם אבטיפוס טהור של פאודליזם, כפי שתיארו ספרי החוקים שנכתבו לאחר זמן? ספק אם כך הדבר. גם בנושא היישום המעשי של החוק במשטר השיח של תולדות הצלבנים מושפע מאפנות ומזרמים בעולם המחקר של ימי הביניים. סוזן ריינולדס בדקה מחדש בספרה על הפאודליזם באנגליה את מושגי היסוד של הפאודליזם וערערה על תפיסות מקובלות על המשטר הפאודלי באירופה.⁶¹ בקיץ 1999,

P. Edbury, *John of Ibelin and the Kingdom of Jerusalem*, Woodbridge 1997 59

β.Z. Kedar, 'On the Origins of the Earliest Laws of Frankish Jerusalem: The Canons of the Council of Nablus, 1120', *Speculum*, 74, 2 (1999), pp. 310-334; H.E. Mayer, 'The Concordat of Nablus', *Journal of Ecclesiastical History*, 33 (1982), pp. 531-543

S. Reynolds, *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford 1994 61

בכנס הבין-לאומי של החברה לחקר מסעי הצלב והמזרח הלטיני (SSCLE) בירושלים, הציגה ריינולדס את משנתה. בהרצאתה היא בדקה את תקפותן של חלק ממסקנותיה למשטר ששרר בארץ. כשיפורסם מאמרה בעקבות ההרצאה יתמוטטו כנראה שני משטרים פאודליים – זה שבאנגליה במאה השתים-עשרה וזה שבארץ-ישראל בתקופה הצלבנית – עקב הערעור של מושגי היסוד וסל, פאודום וחוקה פאודלית. פן אחר של המשטר הפאודלי, היחס בין המלך לאציליו, כבר הועמד בסימן שאלה במחקריו של מאייר. מאייר לא קיבל את התזה של פראוור כי מעמד המלך כלפי אציליו בארץ במאה השתים-עשרה היה איתן יותר מאשר באירופה, ושכאשר עלתה באירופה המלוכה הריכוזית במאה השלוש-עשרה תש כוחה של המלוכה הצלבנית והמשטר התפורר והפך לאוליגרכיה של בעלי אינטרסים. לטענת מאייר המלך לא היה כה חזק ובלתי תלוי באציליו בדורות הראשונים לקיום הממלכה, ולכן השינוי במאה השלוש-עשרה לא היה כה חריף. מסתבר שקווי ההתפתחות הברורים והמובהקים שצייר פראוור אינם עומדים בביקורת של פרטי היחסים בין המלך לאציליו והתמונה מורכבת יותר ופחות חד-משמעית.⁶²

צורות ההתיישבות כראי המשטר

הבדלי התפיסה בין ההיסטוריונים בנושא המשטר שהתקיים בממלכת ירושלים השפיעו גם על הבנת דרכי ההתיישבות בארץ. פראוור קבע כי הצלבנים, שתמיד היו מיעוט בקרב האוכלוסייה הנכבשת, התיישבו ברובם בעיר או במבצרים, שנועדו להגן עליהם כלפי חוץ, מפני פולש, וכלפי פנים, מהאוכלוסייה הנכבשת. לאחרונה ערער רוני אלנבלום על תפיסה זו והראה בעזרת מחקר גאוגרפי-היסטורי-ארכאולוגי כי היישוב הכפרי הפרנקי היה נרחב יותר ממה שהיה מקובל לחשוב. פראוור לא התעלם מהתעודות המרכזיות העוסקות בתהליכי ההתנחלות וההתיישבות בכפר, ואלנבלום השתמש במחקרים שבהם ניתח פראוור תעודות אלה, אך הדגשים של שניהם שונים. אלנבלום מצא כפרים פרנקיים חדשים רבים וטען בעקבות זאת שיש לשנות את התפיסה המקובלת שהפרנקים היו בעיקר יושבי עיר.⁶³ מחקרו הוביל למסקנה נוספת: לדעתו הפרנקים התיישבו בסמוך למקומות יישוב של הנוצרים המקומיים או בתוכם ונמנעו מלשבת בקרב ריכוזים של אוכלוסייה מוסלמית. מסקנה זו שינתה את התפיסה המקובלת על ממדי היישוב הכפרי בתקופה הצלבנית. אם אמנם הייתה התנחלות רחבת היקף בכל רחבי הממלכה ולא רק במקומות מבוצרים מעטים יש להניח כי ההגירה לארץ-ישראל מאירופה הייתה גדולה ממה שהיה מקובל להעריך. בין שהיו הבאים מתיישבים לוחמים או צליינים שבחרו להישאר במזרח ובין שהיו אלה מהגרים שבאו מלכתחילה כדי להתיישב בארץ, ריבוי היישובים מניח ריבוי מהגרים. קשה להתחקות אחר תנועת הגירה כזו שכן היא לא נחשבה בעיני

62 ראו למשל הדיון שהתקיים בספולטו על הפאודליזם: *Il Feudalesimo nell'alto medioevo, Settimani di Studi*: sull'alto Medioevo, Spoleto 2000

63 R. Ellenblum, *Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Cambridge 1998. תלמידי מיכאל ארליך סיים עתה מחקר על ערי פנים הארץ בממלכה הלטינית, ובו חזר והדגיש את חשיבותה של ההתיישבות העירונית בממלכה והטה במקצת את התמונה היישובית חזרה לכיוונו של פראוור.

הכרוניקאים כנושא שמן הראוי לעסוק בו. הלוחם נושא הצלב היה ראוי להערצה והצליין הותיר לעתים זכר למסעו בתיאורי נוסעים לארץ,⁶⁴ אך המהגר או המתיישב נזכר רק בכתבי הזכויות שנועדו למשוך אותו להתנחל במקום מסוים ולרוב הוא נותר אלמוני.

המסדרים הצבאיים – לוחמים ומתיישבים

פראוור ראה במסדרים הצבאיים יצירה מיוחדת של החברה הפרנקית שהתפשטה מהארץ לארצות אירופה. השילוב המוזר של נזיר ולוחם, שילוב שנראה כנוגד את התפיסה הנוצרית המקובלת, יכול היה להיווצר ולפרוח רק בתנאים המיוחדים של חברה החיה על חרבה ורואה בכך ייעוד דתי. עם התעצמות המסדרים הצבאיים והתגברות הלחץ הביטחוני על הממלכה בדור השלישי להיווצרותה עברו לידי המסדרים רבים מהביצורים שנועדו מראש להיות מרכזים לנחלות של אצילים, והמסדרים אף קיימו מדיניות התיישבותית משלהם. המסדרים מילאו גם תפקידים מיוחדים בחברה הצלבנית: ההוספיטלרים הקימו בתי חולים לצליינים ולעניים, והטמפלרים מילאו תפקידי שיטור וביטחון בדרכים. נוצרו גם מסדרים שעסקו בפדיון שבויים, אך אלה פרחו בעיקר בספרד ולא בארץ, אם כי יש להניח שהיה בהם צורך גם כאן. התעודות הקשורות במסדרים קובצו כבר בתחילת המאה,⁶⁵ ומחקרים יסודיים עליהם נכתבו משנות השישים.⁶⁶ בשנים האחרונות תורגם מחדש תקנון הטמפלרים, וכנסים בין-לאומיים על המסדרים הצבאיים הגיבו מחקרים חדשים.⁶⁷

הקומונות האיטלקיות היו ישות יישובית נוספת שהייתה מיוחדת למציאות במזרח. היו אלה כעין מושבות של סוחרים שזכו בזכויות כלכליות וביתרונות יישוביים תמורת עזרתן הצבאית ותרומתן הכלכלית בימי הראשונים של הממלכה הצלבנית. כמו המסדרים הצבאיים תרמו הקומונות תרומה משמעותית לקיום הממלכה ולפריחתה, וכמו במקרה של המסדרים כרסמה התחרות בינן לבין עצמן במרקם הפנימי של הממלכה ובאחדותה בימיה האחרונים. המחקרים על הקומונות רבים

64 תיאורי נוסעים זכו למהדורות חדשות ותרגומים, ראו למשל: הויחנס (לעיל, הערה 17); J. Wilkinson (ed.), *Jerusalem Pilgrimage 1099-1185*, London 1988; S. De Sandoli, *Itinera Hierosolymitana cruce signatorum saec. XII-XIII*, I: *Tempore Primi Belli sacri*, Jerusalem 1978; II: *Tempore Regnum Francorum (1100-1187)*, Jerusalem 1980; III: *Tempore recuperatione Terrae Sanctae (1187-1244)*, Jerusalem 1983; R. Kappler, *Pègrination en Terre sainte et au Proche-Orient et lettres sur la chute de Saint-Jean d'Acre de Riccold de Montecroce*, Paris 1997

65 J. Delaville le Roux (ed.), *Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem (1100-1310)*, I-IV, Paris 1894-1906; G. d'Albon, *Cartulaire général de l'ordre du Temple 1119-1150*, I-II, Paris 1913-1922; E. Strehlke, *Tabulae ordinis Theutonici*, Berlin 1869, reprint Toronto, 1975

66 J. Riley-Smith, *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus 1050-1310*, London 1967; M.-L. Bulst-Thiele, *Sacrae domus militiae Templi hierosolymitani magistri: Untersuchungen zur Geschichte der Tempelordens 1118/9-1314*, Göttingen 1974

67 J.M. Upton Ward (trans.), *The Rule of the Templars: The Old French Text of the Rule of the Order of the Knights Templars*, Woodbridge 1992; A. Forey, *The Military Orders and the Crusades*, Aldershot 1994; M. Barber, *The New Knighthood: A History of the Order of the Temple*, Cambridge 1995; idem (ed.) *The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, Aldershot 1994; H. Nicholson (ed.), *The Military Orders: Welfare and Warfare*, Aldershot 1998; eadem, *Templars, Hospitallers and Teutonic Knights: Images of the Military Orders 1128-1291*, Leicester 1993

ומגוונים – ממחקרים שעסקו בעיקר בהיבטים הכלכליים ועד מחקרים שעסקו בתפקידן של הקומונות בתוך התברה והמדינה הצלבנית.⁶⁸

כובשים ונכבשים בממלכה הפרנקית

החברה הפרנקית לא התנהלה כנראה מתוך התעלמות גמורה מהאוכלוסייה המקומית הנכבשת, בין שהייתה נוצרית ובין שהייתה מוסלמית. היא שמרה על דפוסי המנהל ועל חלק מהמשרות האדמיניסטרטיויות שהיו קיימים לפני הכיבוש, ויש להניח שהייתה השפעה הדדית בין כובשים לנכבשים.⁶⁹ במפעל רב הכרכים של תולדות הצלבנים שיצא בארצות-הברית מאז שנות החמישים יוחד כרך שלם להשפעת הצלבנים על המזרח, ובו סוכמו יחסי הכובשים והנכבשים.⁷⁰

קלוד כאהן כבר טען מזמן כי אין לעסוק בנושא ללא ידיעת דברי הצד הנכבש וקרא לתרגם את המקורות הערביים כדי שאפשר יהיה להבין את הנכבשים בעיני עצמם ולא רק בעיני הכובש.⁷¹ עבודותיהם של יוסף דרורי ודניאלה טלמון-הלר על התנבלים מאזור שכם מעידות כמה ניתן ללמוד מן המקורות המוסלמיים, בעיקר מהערות אגב בהם, על היחסים בין הצדדים.⁷² שנים רבות היו היסטוריונים שאינם קוראי ערבית נתונים לחסדיהם של שני מקורות עיקריים – האנקדוטות של אסאמה אבן מנק'ד, שאמנם סיפר סיפורים משעשעים על יחסי מוסלמים וצלבנים אך ספק רב אם הדיוק היה בראש מעייניו,⁷³

68 מפני קוצר היריעה נוכל להזכיר רק מחקרים מעטים: G. Airdi & B.Z. Kedar (ed.), *I communi italiani nel regno crociato di Gerusalemme*, Genova 1986; M. Balard, 'Communes italiennes, pouvoir et habitants dans les états francs de Syrie-Palestine au XIIe siècle', *francs de Syrie-Palestine au XIIe siècle*, D. Jacoby, *Studies on the Crusader States and on Venetian Expansion*, London 1989; idem, *Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au Xve siècles*, London 1979; idem, 'The Venetian Privileges in the Latin Kingdom of Jerusalem: Twelfth and Thirteenth-Century Interpretations and Implementation', B.Z. Kedar, J.R. Smith & R. Hiestand (eds.), *Montjoie: Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, Aldershot 1997, pp. 155-175

69 ראו למשל מאמריו של ריילי-סמית על המשכיות במנהל הממלכה: 'Some Lesser Officials in Latin Syria', *EHR*, 87 (1972), pp. 1-26; 'The Survival in Latin Palestine of Muslim Administration', P.M. Holt (ed.), *The Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades*, Warminster 1977, pp. 9-22

70 H.W. Hazard & N.P. Zacour (eds.), *A History of the Crusades, V: The Impact of the Crusades on the Near East*, Philadelphia 1985

71 C. Cahen, *La Syrie du Nord à des croisades et la principauté franque d'Antioche*, Paris 1940; idem, *Orient et Occident au temps des croisades*, Paris 1983; idem, 'Pour un programme de traductions des chroniques arabes du Proche-Orient au temps des croisades', *Journal des Savants* (1987), pp. 13-16

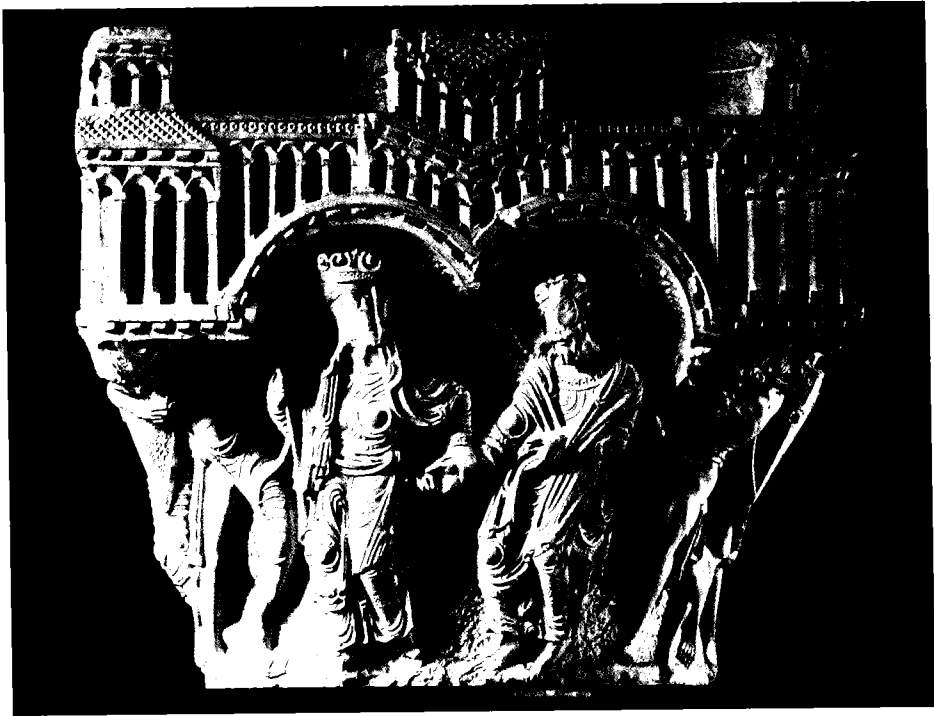
72 J. Drory, 'Hanbalis of the Nablus Region in the Eleventh and Twelfth Centuries', *AAS*, 22 [*The Medieval Levant: Studies in Memory of Eliyahu Ashtor*] (1988), pp. 93-112; D. Talmon-Heller, 'The Shayk and the Community: Popular Hanbalite Islam in the 12th-13th Century Jabal Nablus and Jabal Qasyun', *SI*, 79 (1994), pp. 103-120; eadem, 'Arabic Sources on Muslim Villagers under Frankish Rule', A.V. Murray (ed.), *From Clermont to Jerusalem: The Crusades and Crusader Society, 1095-1500*, Turnhout 1988, pp. 103-117

73 P.K. Hitti, *An Arab-Syrian Gentleman and Warrior in the Period of the Crusades: Memoirs of Usamah ibn-Munqidh*, New York 1929; R. Irwin, 'Usamah ibn Munqidh: An Arab-Syrian Gentleman at the Time of the Crusades Reconsidered', J. France & W.G. Zajac (eds.), *The Crusades and their Sources: Essays Presented to Bernard Hamilton*, Aldershot 1998, pp. 71-88

וסיפורו של הנוסע אבן ג'ביר הספרדי.⁷⁴ שני אלה וכן הכרוניקאים הערבים בני התקופה שתורגמו לשפות אירופיות, כגון אבן אלקלנסי, אבו שאמה ועמאד א־דין אלאצפהאני, היו כמעט המקורות היחידים שהיו מוכרים לחוקר המערבי.⁷⁵ לאחרונה נתנה קרול הילנברנד לקהל המערבי סקירה רחבת היקף של התגובות המוסלמיות על הכיבוש הצלבני ועל הישות הפרנקית.⁷⁶ יש בכך תרומה חשובה, אך אין היא יכולה לבוא במקום המקורות עצמם.

אכן לאחרונה חוקרי התקופה מודעים יותר לצורך להכיר את המקורות כדי להבין את מצבה של האוכלוסייה המקומית ולא רק בבחינת ה'אחר'.⁷⁷ גישה זו נכונה כמובן אף למיעוטים נוספים שחיו תחת שלטון הפרנקים. הכרוניקה של הארמני מתיו מאדסה תורגמה לא מזמן לאנגלית, ומיד הופיעו מחקרים על מקומם של הארמנים בממלכה.⁷⁸ כך נחקרים גם הסורים היעקוביים.⁷⁹ בדומה לכך קיבל חקר היהודים בממלכה הצלבנית דחיפה גדולה עם פרסום תעודות מהגניזה, בעיקר על ידי ש"ד גויטיין ותלמידיו.⁸⁰ פראוור החל לחקור את תולדות היהודים בממלכת ירושלים כבר בשנות החמישים של המאה העשרים וסיכם את מחקרו בספר שיצא באנגלית בשנת 1988.⁸¹ בסוף ימיו שקד פראוור על תרגום הספר לעברית, שכן ראה בתולדות היהודים כעין חוט השני העובר דרך כל מחקריו ורצה שספר זה יגיע גם לידי הקורא העברי. גם אם התפרסמו בינתיים מחקרים שמעדירים על חלק ממסקנותיו, אין עדיין מחקר מקיף על תולדות היהודים תחת שלטון הצלבנים. על כן החליטה י"ד בן צבי לפרסם את התרגום העברי של הספר, שלוש־עשרה שנים לאחר פרסומו המקורי. מגמה זו של קיבוץ ופרסום מאוחר של מפעלים מחקריים לאחר מות המחבר אינה זרה למחקר הצלבנים.⁸²

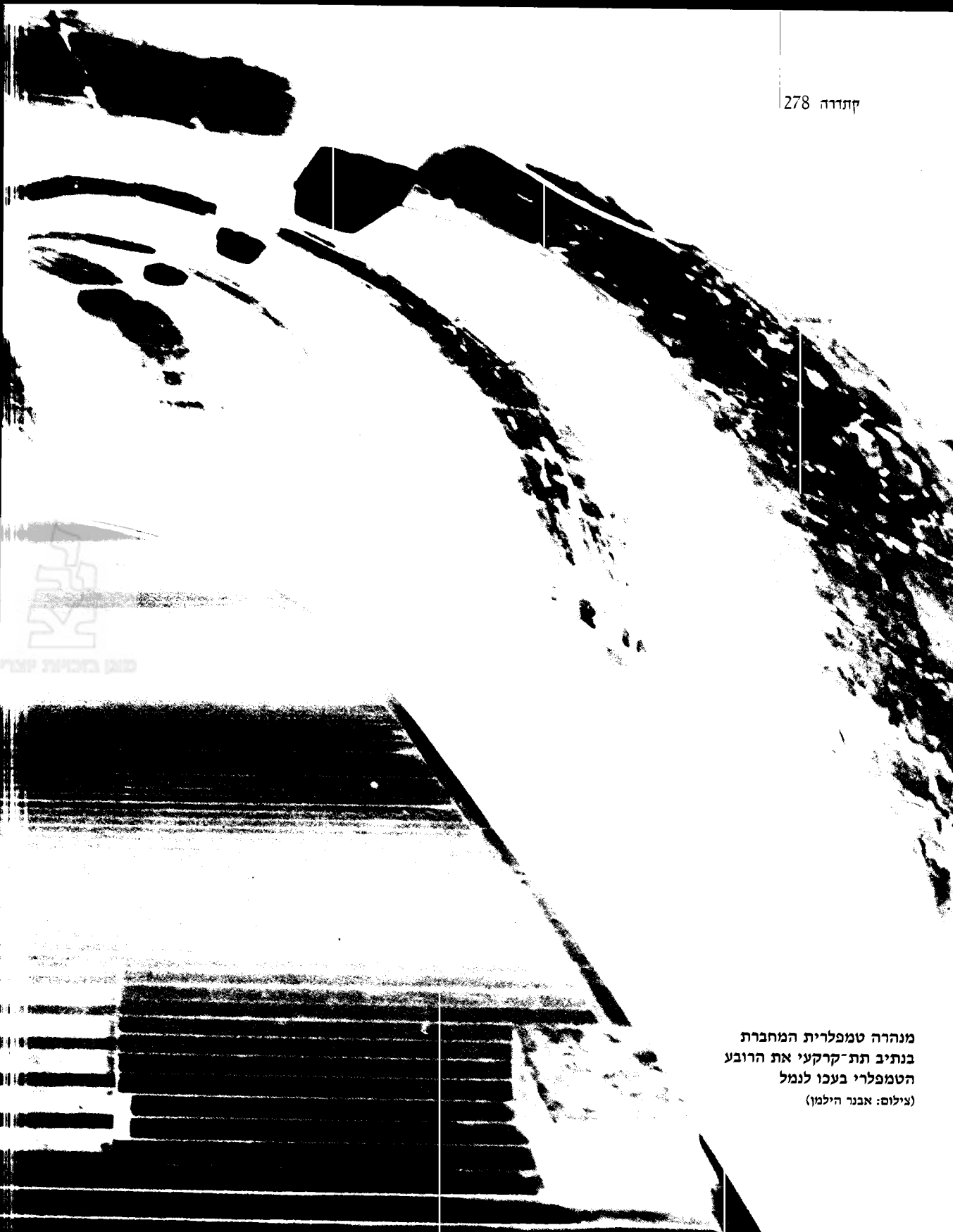
- R.J.C. Broadhurst, *The Travels of Ibn Jubayr*, London 1952 74
 Abu Shama, *Le livre des Deux Jardins*, trans. A.C. Barbier de Meynard (*RHC, Historiens Orientaux*, 4), Paris 1898; Beha ed-Din, *The Life of Saladin or What Befell Sultan Yûsuf*, trans. C.W. Wilson (*PPTS*, 13); Ibn al-Qalanisi, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, trans. H.A.R. Gibb, London 1932; Imad ad-Din al Ispahani *Conquête de la Syrie et de la Palestine par Saladin*, trans. H. Massée (*Documents relatifs à l'histoire des croisades*), Paris 1972; Ibn al-Furat, *Ayubids, Mamlukes and Crusaders*, I-II, trans. U. Lyons & M.C. Lyons, Cambridge 1971; al-Makin ibn al-Amid, *Chronique, des Ayyoubides 1205/6-1259/60*, trans. A.-M. Eddé & F. Michaud, Paris 1994
 C. Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, Edinburgh, 1999. See also J. Drory, 'Early Muslim Reflections on the Crusades', *JSAI*, 25 (2001), pp. 92-101 76
 ראו למשל: קדר (לעיל, הערה 26); ד' אפרת ומ' כבהא, 'מוסלמים ופרנקים בא־שם', קתדרה, 92 (תמוז תשנ"ט), עמ' 49-64. 77
 A.E. Doustourian (trans.), *The Chronicle of Matthew of Edessa*, Lanham 1993; S.B. Dadoyan, 'The Phenomenon of the Fatimid Armenian', *Medieval Encounters*, 2 (1996), pp. 193-213; A. Terian, 'Armenian Writers in Medieval Jerusalem', *Journal of the Society for Armenian Studies*, 6 (1992-1993, 1995), pp. 11-31 78
 U.N. von Schönberg, *Die westsyrische Kirche im Mittelalter (800-1150)*, Heidelberg 1977; J.-M. Fiey, *Chrétiens syriaques entre croisés et Mongols*, Rome 1974; A. Ducellier, *Chrétiens d'Orient et Islam au Moyen age VIIe-XIe siècle*, Paris 1996; A. Palmer, 'The History of the Syrian Orthodox in Jerusalem', *Oriens Christianus*, 75 (1991), pp. 16-43; *ibid.*, 76 (1992), pp. 74-94
 ש"ד גויטיין, היישוב בארץ־ישראל בראשית האיסלאם ובתקופת הצלבנים לאור כתבי הגניזה, ירושלים תש"ם; מ"ע פרידמן, 'מקורות חדשים מן הגניזה לתקופת הצלבנית ולבית הרמב"ם', קתדרה, 40 (תמוז תשמ"ו), עמ' 63-82; M.A. Friedman, *Jewish Marriage in Palestine: A Cairo Geniza Study*, Tel-Aviv 1981
 J. Prawer, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Oxford 1988 81
 י" פראוור, היהודים בממלכה הצלבנית, ירושלים תשס"א. וראו לעיל, ליד הערה 15 ולהלן, הערה 89. 82

כותרת מן המאה
השתיים-עשרה
בכנסייה בנצרת: אם
הכנסייה (מריה?)
מוליכה שליח
(צילום: זאב רדובן)

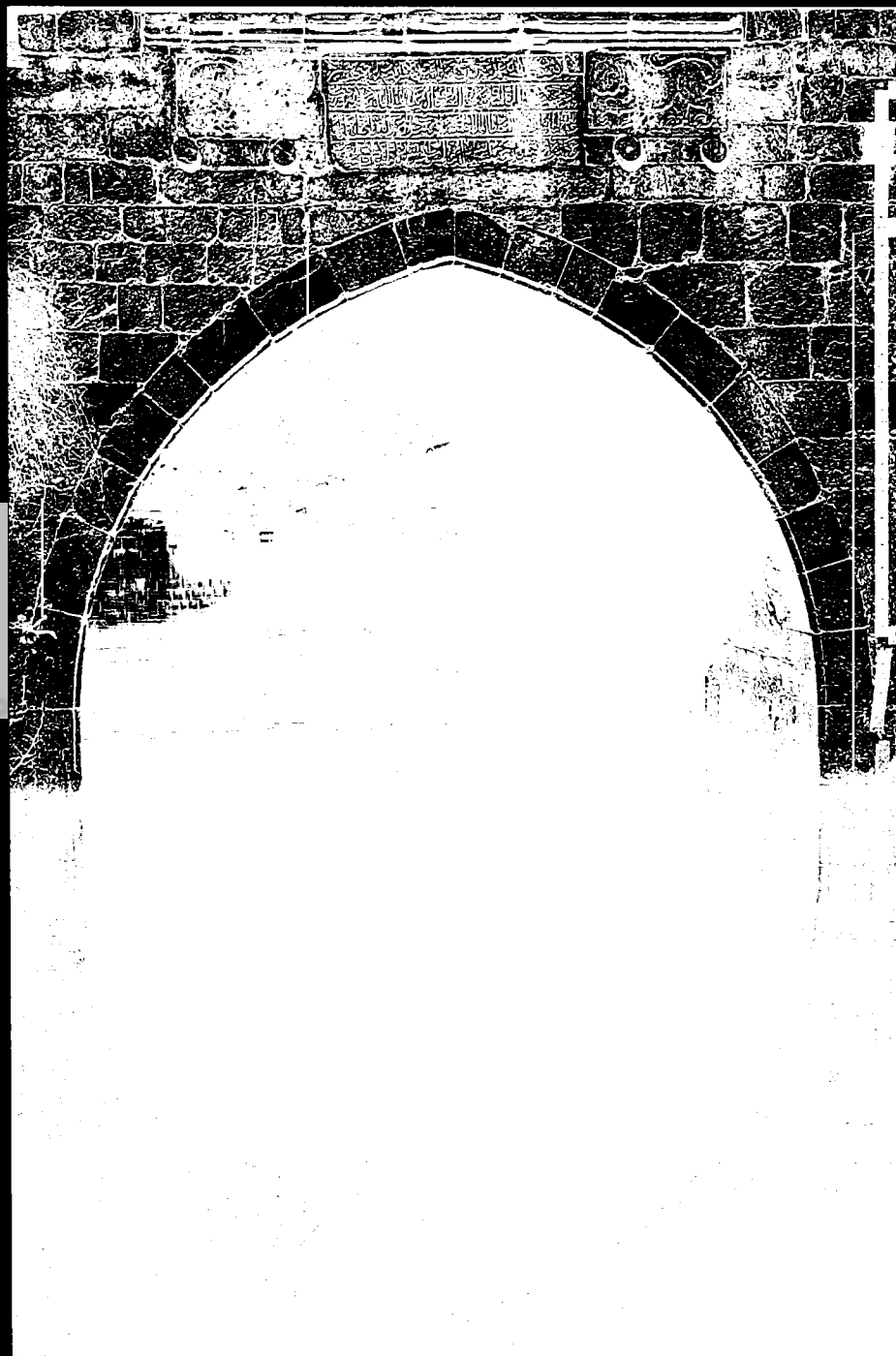
בית מרחץ בעכו הצלבנית
ברובע המונטמיזר
(צילום: הי סמיטליין)

מנהרה טמפלרית המחברת
בנתיב תת-קרקעי את הרובע
הטמפלרי בעכו לנמל
(צילום: אבנר הילמן)

מכון
מחקרי
מזרח
תיכון

גשר לוד (המכונה גם
גשר ג'ינדס או גשר
ביברס) – מבנה
ממלוכי הנושא את
סמליו המלכותיים
של השליט ביברס,
והמשמש עד ימינו
לבנייתו השתמשו
באבני הכנסייה
הצלבנית של העיר
לוד הסמוכה
(צילום: ברוך גיאן)

חפש את האישה – מה היה מקומה בחברה הפרנקית

בממלכה שבה רבים מהמלכים היו מלכות, ושחלקן היו דמויות ציוריות מאוד, מפליא שכה מעט נכתב על מקומה של האישה בחברה. רישר הקדיש לה ברוב אבירות מאמר, וגיימס ברנדג' הגדיר את תרומתה למשטר כשירות פאודלי בחדר המיטות.⁸³ גיימס פאוול עמד על מקומן של הנשים במסע הצלב החמישי, ופרנו כתבה ספר פופולרי שעסק בעיקר בסיפורים הפיקטיביים.⁸⁴ על פי כמות המחקרים ניתן היה לחשוב שכמעט ולא היו נשים בממלכת הפרנקים.⁸⁵ מיעוט העניין הזה אינו נובע רק מהמקורות, אם כי מטבע הדברים אנשי כנסייה, שכתבו בעיקר על מלחמות, לא ביקשו למצוא בנשים גיבורות לסיפוריהם. משהחלו חוקרי מסעי הצלב והממלכה הצלבנית לעסוק במגדר, בעקבות מגמות חדשות במחקר ימי הביניים בכלל, נמצא שלא חסרים מקורות. עתה עומד לצאת ספר שיגדיר מחדש את מקומן של הנשים בחברה הצלבנית, לא רק כעוזר כנגד הצלבנים, אלא כלוחמות, מתיישבות ושליטות.⁸⁶

שרידים ארכאולוגיים

הרושם העמוק שהותירה הממלכה הפרנקית על תולדות הארץ קשור בשרידים המרשימים, בעיקר כנסיות ומבצרים, הניצבים כמעט על כל גבעה רמה וליד עצים רעננים רבים. כמעט לא ניתן להלך בשבילי הארץ בלי להיתקל בזיכרונות משלטון הפרנקים. הארכאולוג דניס פרינגל הוכיח שההפרדה בין חוקרים ישראלים, הבקאים בשבילי הארץ ועוסקים בעיקר בממלכת הצלבנים, לבין יתר עולם המחקר, המתרכז בעיקר במסעי הצלב, אינו הכרח המציאות כלל. שני הכרכים הראשונים ממפעלו המונומנטלי על הכנסיות בממלכה הלטינית שכבר הופיעו מהווים סיכום עדכני של המחקר הארכאולוגי של התקופה הצלבנית ומוסיפים מידע ארכאולוגי רב מעבר לניתוח שרידי הכנסיות עצמן.⁸⁷ כך נוסף שפורסם עוסק בבניינים חילוניים, ועל כן אופיו בהכרח אקלקטי, שכן 'לא כנסייה' אינו בדיוק סוג מבנה מבחינה ארכיטקטונית.⁸⁸

נראה שלפחות לפי שעה חזית מחקר הארכאולוגיה הצלבנית היא באנגליה. בכך אין חידוש, שכן מסורת רבת שנים של בית הספר הבריטי לארכאולוגיה, יורשה של מחלקת העתיקות של תקופת

J. Richard, 'Le statut de la femme dans l'Orient latin', *Orient et Occident au Moyen Age: contacts et relations* 83
, (XIIe-Xve s.), XII, London 1976, pp. 377-388; J.A. Brundage, 'Marriage Law in the Latin Kingdom of Jerusalem'

קדר, מאייר וסמייל (לעיל, הערה 35), עמ' 271.

R. Pernoud, *La Femme au temps des Croisades*, Paris 1990; J.M. Powell, 'The Role of Women in the Fifth 84
Crusade', *The Horns of Hattin*, ed. B.Z. Kedar, Jerusalem 1992, pp. 294-301

M. Purcell, 'Women Crusaders: A Temporary Canonical Aberration?', L.O. Frappell (ed.), *Principalities, Powers 85
and Estates: Studies in Medieval and Early Modern Government and Society*, Adelaide 1979, pp. 57-67

:וראו: S. Edgington & S. Lambert (eds.), *Gendering the Crusades*, Cardiff (in press) 86

H. Nicholson, 'Women on the Third Crusade', *Journal of Medieval History*, 23 (1997), pp. 335-349

D. Pringle, *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem*, I-II, Cambridge 1993-1998 87

D. Pringle, *Secular Buildings in the Crusader Kingdom of Jerusalem: An Archaeological Gazetteer*, Cambridge 88

המנדט שג'ונס עמד בראשה, הייתה לרכז את תשומת הלב בארכאולוגיה של ימי הביניים.⁸⁹ לעומת זאת הארכאולוגיה של ימי הביניים לא עמדה במרכז התעניינותם של רוב הארכאולוגים הישראלים, שהעדיפו להעמיק לתקופות מוקדמות יותר. אך בשנים האחרונות מגמה זו משתנה והתקופה הצלבנית זוכה לעדנה בארכאולוגיה הישראלית. החפירות המקיפות בעכו הולכות ומשנות את המפות המקובלות של עכו בימי הביניים, ועכו חדשה ישנה בת המאה השלוש-עשרה, שרחובותיה ומערכת הביוב שלה הולכים ונחשפים, קמה מן החפירות. כרך שלם של כתבי-העת Atiqot הוקדש לעכו ולפירוש ממצאיה ולאחרונה הוקדשה גם חוברת של 'קדמוניות' לתקופה הצלבנית.⁹⁰ החפירות של פרינגל ושל בית הספר הבריטי לארכאולוגיה בצובה, במגדל האדום ובמקומות נוספים הוסיפו להכרת המבצרים הצלבניים, נושא שתמיד ריתק את הקהל הישראלי בשל השרידים המרשימים שנתרו בשטח.⁹¹ ארסוף הצלבנית, עיר ומבצר ששרידיהם המרשימים כאילו צמחו מתוך החולות נחשפה בשנים האחרונות בחפירות שמנהלים ישראל רול וחגי יוחנן. גם בחפירות של תקופות אחרות ניתנה תשומת לב לשרידי הממלכה הפרנקית. כך למדנו על הערים הקטנות יותר באותה תקופה מחפירות יקנעם, בניאס, בית-שאן, יפו וקיסריה. לפני דור היו ארכאולוגים שזרקו את החומר מימי הביניים שמצאו בדרכם לעיקר, לתקופות המוקדמות יותר, אך היום אין מתעלמים עוד מן השרידים מהתקופה הצלבנית. בעקבות זאת יתרבו מן הסתם המחקרים שייכתבו בארץ על שרידי ארץ-ישראל הצלבנית. סנונית ראשונה בדמות ספר מבוא לארכאולוגיה צלבנית שכתב אדריאן בועז, כבר הגיעה.⁹²

יש מקום לסקירה ממצה חדשה של מבצרי הצלבנים שתחליף את ספריו של מירון בנבנישתי,⁹³ נראה שספר כזה לא יעוסק עוד רק במבצרים הצלבניים בממלכת ירושלים, אלא ישווה בין ביצוריהם של שני הצדדים הלוחמים ויראה את הקשר בין התפתחויות צבאיות לשיטות בנייה. מתבקשת השוואה בין מבצרי הצלבנים משני עברי הירדן, דבר שנבצר בזמנו מבנבנישתי לעשותו. כן ראוי להשוות בין המבצרים הצלבניים לאלו האיוביים שנבנו בו בזמן או בזה אחר זה – המבצר הצלבני בתגובה על זה המוסלמי או להיפך – כוכב הירדן ועגילון, הר תבור והמונפור, קלעת נמרוד והבופור. מאמרים ראשונים של פרינגל ושל אלנבלום המנסים לאפיין דורות שונים של מבצרים מבשרים כנראה על הופעתו של מחקר כזה.⁹⁴ הוא יעדכן את מחקריהם המרשימים של ריי, אנלר ודשאם ויחליף סקירות

89 ראו למשל מחקריו של ג'ונס על עתלית, מבצר המונפור והמצודה בירושלים, מחקרים שחלקם פורסמו לאחרונה מחדש: C.N. Johns, *Pilgrims Castle (Atlit), David's Tower (Jerusalem) and Qal'at ar-Rabad (Ajlun): Three Middle Eastern Castles from the Time of the Crusades*, D. Pringle (ed.), Aldershot 1997

90 A'tiqot 31 (1997); קדמוניות (תשנ"ט).

91 D. Pringle, *The Red Tower (al-Burj al-Ahmar): Settlement in the Plain of Sharon at the Time of the Crusaders and Mamluks*, Jerusalem 1986

92 A. Boas, *Crusader Archaeology: The Material Culture of the Latin East*, London 1999

93 M. Benvenisti, *The Crusaders in the Holy Land*, Jerusalem 1970; מ. בנבנישתי, מבצרי הצלבנים במדינת ישראל, ירושלים 1974.

94 פרינגל קיבץ בינתיים את מאמריו בנושא הביצורים: D. Pringle, *Fortresses and Fortifications*, Aldershot 2000; וראו: R. Ellenblum, 'Three Generations of Frankish Castle-Building in the Latin Kingdom of Jerusalem', M. Balard (ed.), *Autour de la Première Croisade*, Paris 1996, pp. 517-551

כלליות כגון אלה של מילר-וינר.⁹⁵ בספרו של יו קנדי יש אמנם סקירה מעודכנת וטובה של המבצרים, אך עדיין נתון מחקר השוואתי רחב היקף.⁹⁶ ההוצאה מחדש של ספרו של לורנס איש ערב על מבצרי הצלבנים, שיצא לאור לראשונה בשנת 1936, אם כי אינה מוסיפה הרבה מבחינה מדעית, יש בה כדי להעיד על העניין הרב של קהל הקוראים בנושא.⁹⁷

שיתוף פעולה בין ארכאולוגים, גאולוגים והיסטוריונים יכול ללמד רבות על המבצרים לא רק כשרידים ארכיטקטוניים מרשימים בשטח, אלא כחלק מתמונה יישובית וצבאית כוללת. שיתוף פעולה כגון זה התקיים בחפירתם של אלנבלום ובוועז במצד עתרת (Vadum Jacob). דוח החפירה עדיין לא פורסם במלואו, אך חפירה של מבצר גבול שתאריך בנייתו ותאריך הריסתו ידועים בדיוק (1179) מבטיחה להיות מעניינת. המבצר נהרס בידי צלאח א-דין בטרם הושלמה בנייתו ועל כן הממצאים יכולים ללמד גם על שיטות הבנייה של מבצרים בסוף המאה השתים-עשרה וגם על שיטות המצור והלחימה. האפשרות הניתנת לחוקר לדעת את תאריכי הממצאים בדיוק של חודשים היא כשלעצמה נדירה. שרידי המבצר אינם מן המרשימים בארץ, אך מקומה של עתרת במרכז השבר הסורי אפריקני מאפשר לתארך על פי חומותיה ההרוסות את הפעילות הסיסמית באזור ולהצביע על נזקי רעידות האדמה ולתארכם. מחקר בין-תחומי כזה שופך אור חדש על תפקודי המבצר ועל גורל תושביו. גם פרינגל נעזר במחקר בין-תחומי בחפירתו במגדל האדום. על סמך בדיקת עצמות בעלי החיים שנמצאו בשטח שחזרו הזואולוגים את התפריט של תושבי המבצר, והמחקר קירב אותנו ליכולת להציף לחיי יומיום של הפרנקים בארץ-ישראל במאה השתים-עשרה והשלוש-עשרה. חפירת בית הקברות הצלבני ביזרעאל אפשרה לפייר מיטשל ללמוד על הפתולוגיה באותה תקופה.⁹⁸ בין השאר למדנו כי הצלבנים, שלא היו רגילים בארצות מוצאם לאכול סוכר, גילו את המוצר בבואם לארץ ושיני בניהם אכן קהו בשל עששת שנבעה מצריכת הסוכר ומוצריו.⁹⁹ הסוכר לא היה המוצר היחיד שהפרנקים התרגלו לצרוך במזרח, וסחר התבלינים הענף יוכיח, אך את גידול הסוכר הפכו לתעשיית ייצוא של מוצר שגודל ועובד בארץ. בתי מרחץ שנחפרו במבצרים שונים מעידים גם הם שחיי היומיום של הפרנקים השתנו בבואם לארץ. לפחות מבחינת התרבות החומרית צדק כנראה פולקו משרטר שטען שאנו שהיינו מערביים הפכנו למזרחיים, הפרנקים אכן למדו מהתושבים המקומיים אורחות חיים.¹⁰⁰ צליינים בני המאה השלוש-עשרה התפעלו מהבננה ומפרי החדר וראו בשפע הגידולים החקלאיים הוכחה לכך שהארץ אכן הייתה זכת חלב ודבש.

E.G. Rey, *Etude sur les monuments de l'architecture militaire des croisés en Syrie et dans l'île de Chypre*, Paris 1871; C. Enlart, *Les monuments des croisés dans le royaume de Jérusalem: Architecture religieuse et civile*, I-II, Paris 1925-1928; P. Deschamps, *Les châteaux des croisés en Terre Sainte*, I-III and 3 albums, Paris 1934-1937;

W. Müller-Wiener, *Castles of the Crusaders*, London 1966

H. Kennedy, *Crusader Castles*, Cambridge 1994 96

T.E. Lawrence, *Crusader Castles*, D. Pringle (ed.), Oxford 1988 97

P. Mitchell, 'Pathology in the Crusader Period: Human Skeletal Remains from Tel Jezreel', *Levant*, 26 (1994), pp. 67-71 98

תלמידתי ענת פלד כותבת עתה מחקר גאוגרפי-היסטורי על גידול הסוכר בארץ מהתקופה הערבית הקדומה עד הכיבוש הממלוכי. סקירה ארכאולוגית של מחקר גידול הסוכר עומדת לפרסם עדנה שטרן. 99

Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana, III, 37, 2-3, H. Hagenmeyer, Heidelberg 1913, pp. 747-748 100

אמנות ופיסול

רוב היצירה האמנותית שנותרה בידינו מהתקופה הפרנקית קשורה בצרכים או במוטיבים דתיים. בכך אין האמנות בארץ נבדלת מזו שנוצרה בארצות מוצאם של הפרנקים באותה תקופה, שכן המשאבים שנועדו ליצירה אמנותית הוקדשו במאה השתי-עשרה והשלוש-עשרה בדרך כלל לקישוט כנסיות או תשמישי קדושה, כגון לאיור ספרי תפילה, לפיסול כותרות עמודי כנסיות, לציורי קיר בכנסיות וכדומה. בשל האופי הדתי של היצירה מקובל היה להניח שתחום זה היה סגור בפני השפעות חיצוניות, ושהצלבים בנו בארץ כנסיות דומות לאלה שבבית, שכן בענייני דת שולטת בדרך כלל השמרנות. מבחינת הארכיטקטורה הנחה זו כנראה נכונה. אך יארוסלב פולדה הראה שלמרות שמרנות זו חדרו לארץ-ישראל לא רק השפעות ממקומות שונים באירופה, שהתגבשו בארץ לסגנון מיוחד, אלא גם השפעות מזרחיות. הקשרים שיצרו השליטים הצלבים עם נסיכות ארמניות וביזנטיות שאחר כך תמכו במעשי אמנות גרמו להדירת השפעות מזרחיות מובהקות לתחום האמנות.¹⁰¹

האמנות הצלבנית נותחה משתי נקודות מבט: מצד אחד ביקשו חוקרים להבין את המשמעות הפנימית של היצירות, ודוגמאות לכך הן מחקרה של נורית-כנען קדר על כנסיית הקבר וקישוטיה ומחקריה של ביאנקה קוחנל על האמנות הצלבנית.¹⁰² ומצד אחר ניסו לעמוד על התופעה המיוחדת של כור ההיתוך האמנותי שנוצר בארץ שבה עבדו יחד בסדנאות אמנים מאזורים שונים באירופה, בעלי מסורות פיסוליות וציוריות שונות, ויצרו יצירות שאינן העתק מדויק של יצירות אירופיות. האופי הסיפורי-התעמולתי של האמנות שנועדה לספר למי שאיננו יודע קרוא וכתוב את הסיפור של המקום הקדוש ואת מוסר ההשכל של סיפור זה יצרו אמנות דרמטית מאוד ומלאת תנועה. כך למשל בפסיפסים שעל קירות כנסיית בית-לחם מוצג מעין סיכום של תולדות האמונה הנוצרית, והעמודים המצויירים, עמוד עמוד וסגנונו, יוצרים תהלוכה של קדושים ממקומות שונים וממסורות שונות, ממזרח וממערב כאחד, המלווים את הנכנס לכנסייה בדרכו למקהלה ולאפסיס המרכזי.¹⁰³

אוצר בלום ומיוחד הוא המיניאטורות ואיורי כתבי-היד, במיוחד אלה שנוצרו בעכו במאה השלוש-עשרה, כגון האיורים לספר ההיסטוריה של ויליאם מצור ולתרגומים הצרפתיים ולהמשכים של הכרוניקה שלו.¹⁰⁴ איורים אלה, שהם מעשה אמנות חילונית, מסגירים פרטים חשובים מחיי היומיום

J. Folda, *The Art of the Crusaders in the Holy Land, 1098-1187*, Cambridge 1995; idem, *The Nazareth Capitals 101 and the Crusader Shrine of the Annunciation*, University Park 1986

N. Kanaan-Kedar, 'Symbolic Meaning in Crusader Architecture: The Twelfth-Century Dome of the Holy 102 Sepulcher Church in Jerusalem', *Cahiers archéologiques*, 34 (1986), pp. 109-117; idem, 'A Neglected Series of Crusader Sculpture: The Ninety Six Corbels of the Church of the Holy Sepulchre', *IEJ*, 42 (1992), pp. 103-114;

B. Kühnel, *Crusader Art of the Twelfth Century: A Geographical, an Historical or an Art Historical Notion?* Berlin 1994

G. Kühnel, *Wall Painting in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Berlin 1988 103

H. Buchtal, *Miniature Painting in the Latin Kingdom of Jerusalem*, London 1986; J. Folda, *Crusader Manuscript 104 Illuminations at Saint-Jean d'Acre, 1275-1291*, Princeton 1976

במזרח בענייני לבוש, נשק, בילוי שעות הפנאי ועוד. האיור המציג את מותו של המלך פולק בתאונת צייד ואת הכתרת אשתו מליסנדה כמלכה אחריו מלמדנו על לבושם ועל אורח חייהם של המלכים הצלבנים בימי שלום, וגם פותח צוהר לתפיסת האישה בחברה הצלבנית על פי הדרך שבה עוצבה המלכה.

ההבנה שהחברה שנוצרה בממלכת ירושלים הצלבנית לא הייתה מונוליתית אלא כעין פסיפס של השפעות אירופיות המעורבות בהשפעות מקומיות, שאף הן לא היו מעור אחת, הופכת את הניסיון לכתוב היסטוריה תרבותית של ממלכת הפרנקים למשימה מסובכת ביותר. היו ניסיונות לכתוב היסטוריה תרבותית כזו, גם לפני מאה שנים וגם לאחרונה, אך נדמה שסיכום של התמונה כולה במלוא מורכבותה עדיין חסר.¹⁰⁵

הצלבנים ואנחנו

בסקירה שלעיל ראינו כי כמעט בכל התחומים במחקר מסעי הצלב והממלכה הפרנקית היו שינויים מרחיקי לכת בדור האחרון. אחד השינויים הבולטים הוא הרצון של החוקרים לקרב את הנושא אל הקהל הרחב ואל ציבור המלומדים שאינם מתמחים בתחום. מסעי הצלב היו נושא לספרים, לשירים, לסרטים ואף לסדרת טלוויזיה שנעזרה באנשי מחקר ויצרה פירוש משלה לתולדות מסעי הצלב.¹⁰⁶ בשנת 1999 נערכה במוזאון ישראל תערוכה שהציגה בפני הקהל בצורה ידידותית את אוצרות התקופה הצלבנית.¹⁰⁷ רבים מן החוקרים שנזכרו לעיל, ובהם: פראוור, מאייר, ריילי-סמית, המילטון ורישר, כתבו ספרים פופולריים המסכמים בקיצור את עיקרי האירועים ופירושם.

המגמה של קירוב התקופה אל הלומד המעוניין בה באה לידי ביטוי במאמץ מרוכז להביא את המקורות לידי הקורא, לעתים בתרגום לשפה מודרנית, כדי לאפשר לו לשפוט בעצמו. החל במשימה רוברט הויטנס שהוציא מהדורות ביקורתיות של ההיסטוריה של ויליאם מצור ושל הכרוניקה של גיבר מנוג'אן, מהדורות שלא היו מיועדות לקהל רחב, שאינן קורא לטינית.¹⁰⁸ מאייר תרם תרומה מכרעת לחקר המקורות בספרו החדש על המזכירות של ממלכת ירושלים. הדיון באנשים שכתבו את התעודות הופך אותן לברורות וחיות יותר, משנה תיארוך מקובל של תעודות מסוימות ומעמיד בספק את האותנטיות של חלק מהתעודות. מחקר חשוב זה פותח צוהר למקורות ומקשר אותם לתולדות התקופה ואנשיה.¹⁰⁹

H. Prutz, *Kulturgeschichte der Kreuzzüge*, Berlin 1883; M. Erbstößer, *Die Krezzüge: eine Kulturgeschichte*, 105 Leipzig 1977; H.E. Mayer & E. Müller-Luckner (eds.), *Die Kreuzfahrerstaaten als multikulturelle Gesellschaft*, München 1997

BBC, Christmas 1994; T. Jones & A. Ereira, *The Crusades*, London 1996 106

107 ס' רוזנברג (עורכת), אבירי ארץ הקודש (קטלוג), ירושלים 1999.

R.B.C. Huygens, *Guillaume de Tyr Chronique*: (CCCM, 63, 63a), Turnhout 1981; idem (ed.), *Dei Gesta per Francos* (CCCM, 127a), Turnhout 1996

H.E.J. Mayer, *Die Kanzlei der lateinischen Könige von Jerusalem*. I-II, Hanover, 1996 109

בעקבות המהדורות המדעיות שעוררו עניין בנושא יצאו אף תרגומים של חלק מהטקסטים.¹¹⁰ סוון אדגינגטון עומדת לפרסם מהדורה מדעית ותרגום אנגלי של הכרוניקה של אלברט מאכן, ועם פרסומה יהיו חלק ניכר מהכרוניקאים של מסע הצלב הראשון נגישים במהדורות מדעיות ואף לקורא שאינו יודע לטינית. בשנים האחרונות תורגמו כרוניקות של מסע הצלב השלישי,¹¹¹ תיאור המפלה בשדה הדם בשנת 1119,¹¹² תרגום ההמשכים של הכרוניקה של ויליאם מצור,¹¹³ ועוד היד נטויה. יש לקוות שפתיחתה של ההיסטוריה של מסעי הצלב ושל הממלכה הצלבנית לקוראים רבים יותר על ידי תרגום המקורות מערבית, מסורית, מארמנית, מצרפתית עתיקה ומלטינית תגרום להמשך הפריחה במחקר ותהפוך סקירה זו במהרה למיושנת.

העניין הגובר בדורות האחרונים בתולדות מסעי הצלב והממלכה הצלבנית זכה לפירושים רבים. יש שראו בעיסוק האינטנסיווי בנושא באירופה ביטוי למשיכה למזרח האקוטי ולכמיהה אל השורשים הדתיים והאידיאולוגיים בעולם מודרני שהפך לרציונלי וטכנולוגי. העניין ולעתים אפילו ההזדהות של בני הארץ עם הצלבנים בוודאי קשה לפרשם כחיפוש שורשים בעבר, ולו רק משום שבין המעשים הראשונים של הצלבנים היה טבח ביהודים, גם בדרכם באירופה וגם בבואם לירושלים. ואף על פי כן דפדוף קל בספרי שירה ישראלית מיצחק שלו עד דליה רביקוביץ ובסיפורת העברית החדשה מראה שיש עניין רב בנושא, ושהישות הצלבנית מרתקת דורות חדשים.¹¹⁴ ייתכן שהעניין בנושא נובע בחלקו מן האנלוגיה ההיסטורית שמבקשים הערבים למתוח בין ממלכת הצלבנים למדינה היהודית מתוך תקווה שגורל שתי המדינות יהיה זהה. אולם השאלה מה ניתן ללמוד מהיסטוריה זו להווה כבר חורגת מהדיון בהיסטוריה ונמצאת בתחום הפרשנות הפוליטית שההיסטוריה משמשת לה חומר ביד היצור לצורכי תעמולה.

E.A. Babcock & A.C. Krey (trans.), *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, New York 1943; R. Levine (trans.), *110 The Deeds of God through the Franks*, Woodbridge 1997; C. Garand, *Guibert de Nogent: Geste de Dieu par les Fracs*, Turnhout 1998

'Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi', trans. H.J. Nicholson, *Chronicle of the Third Crusade*, Aldershot 111 1997; *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade: Sources in Translation*, trans. P. Edbury, Aldershot 1996
Walter the Chancellor's *The Antiochene Wars: A Translation and Commentary*, [by] T. Asbridge & S. Edgington, 112 Aldershot 1999

J. Shirley, *Crusader Syria in the Thirteenth Century: The Rothelin Continuation of the History of William of Tyre with Part of the Eracles or Acre text*, Aldershot 1999

114 ראו למשל: י' שלו, 'צלבנים', הנ"ל, שכרון זהב: שירים, רמת גן תשל"ה; ד' רביקוביץ, 'קרני חישין', הנ"ל, ברות הנכונה: כל השירים עד כה, תל-אביב 1995, עמ' 133. הדוגמאות בפרוזה רבות מאוד, ראו למשל: ע' עוז, עד מות, תל-אביב 1971; ג' שמרון, השטן בארץ הקדש, תל-אביב תשנ"ט.